Н. 14-9/6

S. Badujevaŋ.

По заказу ВЦК НА.

Xabarš, illieš, poemaš

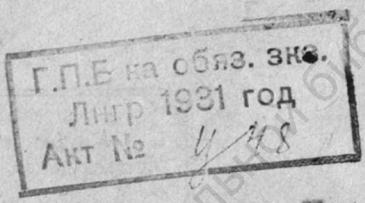
Krajnacizdat
Noxčoblzorbu „SERLO“
Sölžaŋ-Ghala 1930 š.

Библиотека Российской национальной библиотеки

Чеч.
2-420

S. Badujevaŋ.

По заказу ВЦК НА.

Инв. № 1132

barš, illieš, poemaš

Krajnacizdat
Noxčoblzorbu „SERLO“
Sölžaŋ-Ghala 1930 š.

Из фондов Российской национальной библиотеки

Крайнациздат.
ЧЕЧОБЛНАЦИЗДАТ „СЕРЛО"

По заказу ВЦИК НА.

С. БАДУЕВ.

„Расказы, песни и поэмы"

Отпечатано в типографии издательства „Серло" Тираж 5000
Чечобдито № 2531 Заказ № 1612
г. Грозный, 1930 г.

Из фондов Российской национальной библиотеки

Imam.

(boxuču xabarax cχa daqha).

— Qhonaxa, ca boxu hinci a gazeto horš dya bölxu?—elira, nar thieχ mexiį doxuš yieču zudčo šiena ulloχoŋ xi'na „Serlo" gazet döšuš volluču šieŋ majračüngi, Žabiga.

— Ca boxur dera qo horš dya bölxam. Cu thiera-m ghulluq dya dälliera, vüštiŋ χannal max a lieloš vaxaŋ vitaχara qara—älla, žop delira Žabasa lataŋ kiečjella gaza sanna küzginaš khieldya xulu šieŋ zudčie a χožuš.

— Dala ma nisbojla horš delay-q, bisaŋ boxku tieša horš. Qušara khamärsiŋ xenaχ dya bojr bu boxuš ma-dara aχa a thieχ!?

Dera asa a ma-bäxna, massara a ma-bäxna qu masijtta šarčoχ mosittuz cheriš a ma jittina „qu xenaχ dya bevr buj" „cu xenaχ dya bevr buj" boxuš, delaχ a ca bevli-q horš dya. Thie hoqu khamärsiŋ xenaχ horš dya bevr bu boxučux a, so dikiŋ tiešaš a ma-vac... hunda?.. hinccalc sχa cu dijcariŋ cχa a lar ca xilla deli.

Delaχ a dala huŋ boxu deri ca xaara vajna-m —oluš Žabiŋ zudčo Bekisata šieŋ bexiŋ mara ozoš chanbira.

Der iza a hinci sov ẋiema-veliņ... Hinci san daggaẋ velira i... Deli juqhalaẋ thaqqa-m cẋa minot a qara qu dünienaẋ ca jaqqaņ.

— Baqqhulla a gur dac tieša horš dya bevlla die... qiņ humam ca xietara suna, toxura vajga morziņ kad biexnaču zudurša dog ietha do-q, ghalijču a xevšina šajņ varha a deẋ i jisči sanna šiek a bocuš, kortoš a berzinaņ, ghulluqieẋ du šäš boxuš kügiex čamdanaš a tisina lielaču.

— Üš-m hunda bücu aẋa!? vaj žayu lättina voluņ Mirza cẋa hüniexdina predsedatel vu ša boxuš masijtta ghulluqxo šieņ karaẋ a voluš vu, thie qäčči vist a ca xüluš lielaš... daj nanij ẋaqijca dallarg... Cu qhiemata dijnaẋ-m xuur dara cunna—oluš, — Žabis šieņ kerara gazet oẋa dillira.

Dellaẋ qhonaxa bart xottur buj tieša cu tajpana naxie?—älla, Bekisata juxu a xattar diči.

— Bart!? ehe... bacar delor-q... I lergiš a löcuš cu žöžaxatiņ chara juqqhie tüsur bu-q... Kopurš,— älla Žabis žop delira.

— Da vatha, qu dünienaẋ a daẋara cu dala qarna cẋa'!—elira, juxu a Bekisata.

— Ma qieralaẋ cunna-m... hinccieẋa imam ver vu, thaqqa yebar ju ẋo qarax-m—oluš, Žabis dax dieš chienqha tujņ qössira.

— Deliņ döẋi ver vuj-tieša iza?

— Ver-m muxxulie a vara iza... asa ca älla ẋö, ša i imam a välla mettig ca xilaẋ horš dya bevr bu boxuču qiņ dolču xabariex so dog dillina välla!?

— Dala baqh dojla iza!—elira Bekisata.

— Amin! amin!—älla, Žabis čhaghdira.

Išttiŋ qhamelaš vovšuška dieš, sovetaŋ yedil doxadar döxuš, lamazaš thieǽ doyanaš dieš. Hincij-hincij imam vera vu Žabis a boxuš, cunax čhoghuŋ tiešaš Žabis a, Bekisata a zama ǽora, Žabis qhajllax cǽacca huma öcuš, iza juxu a juxkuš, thiera jällarg, šäš ši' dözul bocuš xilarie terriŋ iza vovšašcaŋ merziŋ jaaŋ a juuš. Baqh du, hincci ši-qo šo ǽalxa, qeriŋ baqqalaŋ tüki jolču zamančoǽ-m bara dözul—joy, khant, iši' camgar a qietta delliera šo juqhu duluš.

II.

Jöduš zama a jara. Bexiš Žabighar a bara. Thieǽ-thieǽa todalar bieŋ duxuš sovetaŋ yedil a dacara. Cunax camgar qiettaŋ volluš voluŋ Žabi žimmiŋ moguš vocuš xilla yülluš vara.

Cǽana dijnaǽ Žabi vözna xilarna khadinaŋ keskaš joxkaŋ Bekisat šajŋ lula jürti bazara jaxaniera Žabi šieŋ ǽalxalerriŋ ojla a jieš narthieǽ yülluš vara, kerliŋ a, širiŋ a gazetaš a döšuš.

Saraǽ bazarar cha joghuŋ Bekisat, ša ču qoččušieǽa jistxilara:

— Qhonaxa! asa cǽa qa' baqqa-ǽö?

— Haaŋ, sǽa baqqal!

— Imam välla ma boxu vajna.

— Ca boxu!?

— Ustazor boxu-q... bazaraǽ sögi masijttama-a ma-eliŋ.

— Ojŋ dala baqh die i delay.

— Im baqh du ẋuna heti-älla, Bekisat šieŋ kerara humanaš oẋa a jexkina khad jella ša älla oẋa xiira. Thaqqa düniŋ, qo a, Žabis a välla boxuču imamaŋ ẋoqhieẋ dexxiŋ qhamel dira, Žabi šieŋ zudčux dikiŋ tiešaŋ a ca tiešaš. Cul thäẋi duqu xan jalalij qeriŋ lulaxo a ču vieara, Žabiga co a elira.

— Žabi, hinca-m xalaŋ dacara... i vaj duqu sa tisina voluŋ imam välla boxu vajna.

— Maca välla i valaŋ muqhunaa?—älla, xattar dira Žabis šieŋ lulaxočo a i dicači čhoghuŋ baqh xietta.

— I välla-m masitta die a du boxu.

— Tqha mičẋa vu iza? mičẋa välla iza?—älla šozlughuŋ a xattar dira Žabis.

— Makažaẋ välla box-q—oluš, qüniŋ lulaxočo žop delira.

Šajŋ lulaxočo a i baqh diči Žabina šieŋ moguš vacar dicdelira. Cüniŋ diegh xa'al dajdelliera. Iza, metta juqqhie khiegar a xi'naŋ—ostogh firullah ẋunna bu-q xastam! ostogh firullah ẋo doqquŋ huma!—boxuš inzar vijlara.

— Cu qoüna Bekisata, Žabis die a älla čhepilgiš a dira. Uš Žabis luloxočünci, Bekisata ša a xi'naŋ daaŋ a diira.

Thäẋẋara a qhamel čieq dolluš Žabis xattar dira:

— Ẋäži, maca ghottur vu tieša i imam?

— Qiŋ xaŋ jaŋ a jac cünim... suna xietarieẋ vaj txovsa düni a kičiŋ xilaŋ diez-q—oluš, Žabiŋ lulaxočo šieŋ chieŋ pes thieẋ jolluŋ yäržiŋ kuj sẋa bäqqina žimmiŋ tobira.

— Aźa sźa dijcarieź co txovsa šieŋ ghulluq dya dolijči a hunda doliŋ olijla jac-q.

— Der jac—źäžočo žop delira.

Cul thäźi duqu xan jalalij lulaxo dya a vaxna Žabi a, Bekisat a cu źoqhieź juxu a dexxiŋ qhamel a dina čhoghuŋ sa qhieraluš, šäš-šäššina metti oźa dižaŋ kieč delira, šajŋ boqquŋ stogur ču a özna.

Chäźźina araź cźa khezzig ghovghanaš jelira salat a dillira, gierzaš dilaŋ a dola delira.

Žabi ša yüllučoź qossa velira.

— Qhonaxa imam välla źuna! thom boliŋ źuna co!—oluš zuda źala iqqira.—suna-m xaara iza qanij, lamij boxuš yijra vocijla—älla, źala iqqina Žabi šieŋ ghovtal, huma thie ju xan höttira. Araź ghovghanaš thäź-thäźa alsam jürura žabiŋ diegh a thäź-thäźa daj della doghura, delaź a cźa qieram źärčina-m cüniŋ diegh iegam dora. Bekisat jöxniera, iza cqha näyarie öqquš, thaqqa korie öqquš źijzara ša huŋ liela do a ca xuuš, juqh-juqhu—qhonaxa źo moguš a vacara... qhonaxa źo yadyieźaŋ —baxarcaŋ.

— Zuda źo yadyielaź... txovsa-m valaŋ a xala źojaxaŋ dacara... Že! saŋ šälti sźa jal aźa!—elira, hetta lamaz iecna a välla šieŋ kharxaš thie a özna narthiera oźa vössanču žabis. Adamijŋ mäźarij alsam a düjluš gierz naggaź bieŋ a ca doluš ghovghanaš xeziš jara.

Žabi šieŋ juqh jixkina välči cqha ara ieqqaŋ dya a volavella, juxu a secira... Thaqqa, jölxuš źijzaču Bekisatana thie vaxana mara a iqqinaŋ čiexkoŋ vistxilira:

— Žuda ca xa' dala huŋ boxu-m, nagaǵ laǵ a ǵanna xäa, qhinthiera jalaŋ jieza ǵo suna... Veziču dala jalsamanaǵ cǵäniŋ tuxijla vajša... Bolx dalla thie billa. Sa a ma-gatdie. Txovssieǵ txo Bajtoghie dya daxaŋ megi, inšaallah dala muqhulaǵ qana saralie massoŋ kopur ljdalal dijǵa a voqqur vu oxu... —älla, Žabi ara iqqira.

— Nieqh dikiŋ xülda ǵaŋ... qhonaxa lar lolaǵ! varie, varie larlolaǵ!—oluš, Bekisat thäǵa jilxira,

Araǵ, jürtiŋ malxbalieǵa dya üduš kegiŋ a, baqqijŋ a nax bara, kexa iqqinaŋ Žabi a carna thäǵa ǵädira. Cǵana šina stagana ša thaǵa qüuš qo muǵ tüxira:

Že khentij vaj duqu la dijghina die du šuna hara, ma qo a dielaš šajŋ doghmuš, že dülalolaš!

Qo mäǵarca ällarg a, qüniŋ lier a telxinču šieŋ lulaxočux teriŋ xietta ǵalxarču šina stagax ärro aghor vödučo elira:

Die-m dala ma-liexxara sǵa qäčniera, gierz huma jaǵij aǵa, gierz huma!?

Qiŋ gierz saŋ ditna a dacara, deri jaǵa Žughurtaǵ jina i joqquŋ šälta-m—elira Žabis. Qo šiegaǵ šälti ju älči qunax qöruš juxu ǵažaŋ ca väǵaš, boqqhulla a qunax ǵer välla stag tar vella i ši stag a voluš, horš thäǵij ǵalxij bevdda bölxuču zamančoǵ Žabis juxu a muǵ tüxijra:

— Txovssieǵa Baj toghie dya ghur duj vaj!? —älla.

Attaŋ huma daga doghuš a, biegaš boluš a voluŋ ǵalxa qüngi vist xillaču staga qo ällačux ätto bälla elira:

— Txovsa-m muxxulie a ghura dara vaj cigi, txojši mačaša dikiŋ vada ca vodijtu, cχa stag a ciga χalxa dya qačar gholie jar q, χalxa bölxučušna thäχa qiaχa.

Cu staga i älči čhoghuŋ xazaŋ xietarca diegh dajdella voghuŋ Žabi minot a jalalij žimmiŋ laghbellaču cariel χalxa iqqira. I thiex iqqiči qu šimmax cχamma—Žabi vu-q iza!—elira—vaŋ a vu χer a välla—vuqo elira. Amma, Žabiŋ dagaχ-m qara düjcurg ättieχa a dacara.

Cul thäχi duqu xaŋ jalalij šiena χalxa dya üduŋ nax dya börzuču uramiexulu Žabi a dya virzira. Thaqqa, minot a jalalij hara a nax söccačoχ secira. Hara baga eqhinthie a jälla visira, šiena, nexiŋ doguš lättiŋ chienoš a giči, „xida!.. khudulčoχ da!.. čerma da"! boxuš χöquŋ mäχari a xezči.

Duqu xan jalalij metta vieanču Žabina xiira dijlla gierzaš a, dillina salavat a χieqna mäχarij a chie jalarna χieqnijla.

Čhoghuŋ vöxna, šiena mottadellarg baqh ca korina xalaŋ xietta, jällaču charna ättieχa a ca voduš Žabi cheχa vir zira. Har šieŋ ketha qočuš Sölžaŋ-Ghalara cha voghuŋ qeriŋ juqqhiera cχa stag düχil qijtara. Cu staga qüngi xattar dira:

— Χanna jälla i chie?

— Zakariŋ berašna jälla iza-m... aχ huŋ liela do, χa stengara voghu—elira Žabis ghilo.

— So-m oχara voghu.

— Huŋ du oχaχ? Kerliŋ huma duj?—älla, juxu a xattar dira Žabis.

—Qiŋ huma-m dac, i Makažaǽ välla boxuŋ imam läcna, cünin sud-m jara xottuš.

— I maca läcna?

I läcnam qo die a du··oluš, stag dya vaxara, žabi ghielvella ču vaxara. Hetaǽ düjni Žabi, naxa „sovetaŋ yedil kha-märsiŋ xenaǽ duxur duj, marxiŋ battaǽ duxurduj" boxuš dücuču xabariex a, imam vera vu boxuš düjcuču xabariex a dog dillina vu.

Из фондов Российской национальной библиотеки

Kontraktaci.

Naqhosti! saŋ diexar du šö „Haŋ hoqu nisiču novqha ghojša „boxuš šajga vajŋ pačχalqo qijdoču novqha dya daxar. Cu novqha daxarcaŋ vaj vešiŋ baxamaš a, vešiŋ pačχalqie a tojieš xilči muxxulie a. Ca dölxi šu cu novqha, älči a, ca doj aša asa sanna pačχalqo boxurg, suna xillarg xir du šuna. Šuna ma mottijla naqhosti so masson a zamančoχ a pačχalqo boxurg ca dieš vara. I baqhdac, asa hinccalc sajga ällarg dora, amma, so hinccin duqu xan jocuš cχa khezzig ghalat velira.

Χovsal šu naqhosti, so so juqqhierxo vu. Asa a jiniera jürto a jieš sajŋ šina šinariex cχanna kontraktaci, sajŋ zuda Satiexa „Ma jie χo vella vaqqarg i kontraktaci"—boxuš thie jiettaluššieχa. Tqha, hincci i kontraktaci jinaŋ bežniš pačχalqana joxkaŋ jieza xaŋ thie qäčči. Satiexanna xiira, oxu a txešiŋ šinar pačχalqana doxkaŋ diezila.

— „ Asa cheri balijnaču atto dina qhorzuŋ šinara-m duxkur dac pačχalqana, sa-m χavaxaŋ dieza jaxaŋ, χo ca vexi xilarx"—älla, χäži juqqhie šied a hottijna dijnaχ a, busa a sa ca doyijtuš saŋ Satiexa thie čiexaŋ jelira suna.

— „Yadyie zuda yie yad zuda" duqu bexira asa Satiexanie. Ca tügura yadyieŋ. „Asa χo χajŋ

qhorzuču šinariex joqqurg jac-q, nagaẋ cunax ẋo jalaẋ a, buxu d'isuš tajšaŋ šinara du-q ẋuna zuda yadyieẋa a" duqu bexira. Ca yira yad. Thäẋ-thäẋa čüri jüjluš thie čiexaŋ jelira „ẋo-m ẋeqhil doluš vacara. Bežina duqa ẋo, ẋo ma darra. Cẋa a tajpa hilla a dac ẋö, ja ẋeqhila dac ẋö. Vajga nissiŋ bolču naxa cẋacca hillanaš liela doj šajŋ bežniš khielẋara doxu, ẋo vistana vaqqarg vac-q cqha a naxana xuurg xuur doluš a, naxa dijrig dir doluš a. Ẋögi joghučul jeliŋ jelira so, va ca vexi" boxuš a duqu baga liejira sö Satiexana. Thaqqa saŋ a korta ẋovzaŋ bolabelira, älči a naqhosti, ẋeriŋ beri sanna, cqha a juxu ca bierzaŋ sanna čhoghuŋ ẋevzira. Thaqqa düjniŋ i txešiŋ ši šinara khielẋara muxu doqqur dara tieša boxuš dijnaẋ a, busu a nab jocuš čhoghuŋ ojla jira asa. Hu'uŋ a diči a daŋ huma daga ca doghura, zudčaŋ lieqaluŋ zurma a ca socura, šinara pačẋalqana doxkaŋ diezaŋ xan a thie qočuš lattara. Daŋ, daga doghuš humma a dacara.

Ištiŋ so lielaš, txaŋ lulaxočo Arsbies sajŋ šinariŋ a, kontraktaciŋ a ẋoqhieẋ asa šiega humma a ẋaxijna doccušieẋa sögi elira:

— Dombi, aẋa jinierie ẋajŋ bežnišna kontraktaci?

— Der txešiŋ šina šinariex cẋanna-m ma-jiniera asa.

— Tqha hinci cu šajniex pačẋalqana doxkaŋ volla ẋo i?—elira sö juxu a Arsbis—ca xäa sunam—älla žop delira asa.

— Dera xäa, suna-m ẋaŋ mettiŋ so xilči asa iza duxkurg ca xilar a, hinci aẋa daŋ diezarg a.

— Huŋ daŋ diezara?—elira asa, sajŋ dog ojlie cŭngi ca a xoüjtuš. Hunda älči, i kulak voluŋ deli a, cüngira ša zulum ca dällieх, naxana a, sajna a dikinig ca dälla deli a.

— Duqu vaxarg, ajха kontraktaci cха šinarijna a bieŋ ca jinieх a ši a šinara cханna a ca xoüjtuš qhajlax, cханха khotara a digijtana thaqqa üš qhieŋ della a älla cха ši näy a iecna üš dya oхaŋ dieza. I dinčulthäхij bieŋ хаŋ šinarš khielхara a devr dac, thie aха i daŋ a dieza хo vaxaŋ dog doluš velaх—älla, i хiexar cu da nelci vallaro sajna diči „ojŋ, derabu hara nax kulakaš belaх a хeqhil doluš a, txo qhieču naxana dikinig luuš a“ älla, suna a xijtara. Amma, baqh du naqhosti, i xietaš xilliera daqhaza valaŋ хäxči. Хävzira saŋ korta co i älči, cüniŋ i vallalc хijzarg. Thie lecira saŋ dago co ällarg, cul thäхi saŋ nisbella nieqh a, suna xillarg a, cunna, cu kulak Arsbina daimanna xilla lattarg, yijtta marža naqhostij jay-q tieša sox, dac šuna vajna cu kulakiex dalaŋ diki, ša boxam, zulum docurg.

Muxxu a naqhostij, culthäхi хädda ču a vaxana, sajŋ Satiexanie elira asa:—Zuda хo yijr a jacara ajха boxurg ca diči hinci šiek dya ma-jällaх, хaŋ qhorzuču atto dina, хaŋ qhorzuŋ šinara a khielхara dälla хuna. Aха vajŋ šinarš čexkkiŋ khotara digijta. Asa, üš della a älla, cханха cха-ši näy öcur du.

Büsanna läxkina šinarš khotara digijtara oxu, txešiŋ cха giergara stag volču. Thaqqa näyarš ca karoš qo die dya dälči, so txešiŋ lula jürti bazara vaxara, cigaх a karor dacar tieša i nayarš älla.

Bazaraх sajna diezaču baramieх näyarš ca karoš so lielaš cхäna staga müški a jina jüslax a väqqina elira sögi: „—Qhonaxa, хuna näyarš dieza älla xieta suna. Hara cхa ši näy dara saŋ ajsa kontraktaci jinču sajŋ bežniš a jaj'ana däqqina, hinci aхa sхa dijcarieх хuna diezaču baramieх a du horš. baqh du qhonaxa, hoqu galičüri qu bazaraх so horš guču daxaŋ a väхir vac, хajna laaх hara ši näy gali a thieх qa a tümanax šina sömax dya хo „Ijcara asa cüngira i näyarš. Qečira so cha üš a daхaš. Thaqqa suna sajna xilla karinčux šu lardojla naqhosti!

Sürinna lampa latoču xenaх txešiŋ ču velira so „zuda hinci-m xalaŋ dacara. Ca yiŋ хo ajхa boxurg dazaŋ. Ši näy a karijŋ suna, hinci хajŋ qhorzuŋ šinara a хöstuš, suna jeziŋ a ca jieš parghat lielar juqa хo" älla.

Jist ca xilir sögi saŋ Satiexa. Iza olla a jella cхa ghiliŋ yäš jara...

— „Huŋ xilla хuna?"—elira asa.

„Huŋ xirdara? so deqhiza stag xilar xilla-q.

„Huŋ du iza sхa dijcaхa?" elira asa juxu a.

— „Vajŋ khotara digna šinarš šozlughuču dijnaх dažaŋ dya läxkiči dajna älla stag vieanaq taxana.

— Ojŋ, tqha hinccalc huŋ dieš yijna üš i ca xoüjtuš?

Karadarie dog doxuš yijna šäš boxur-q.

Satiexana sajga i älči šiek välla čiexkiŋ galičüriŋ näyarš sхa a däxna хäžina so, suna teriŋ xijtara i näyarš sajŋ šinariex.

— „Sx̌a jöl zuda!“ älla sx̌a qajqira asa Satiexanie „vaj, vistana vaqqa x̌o, hara qhorzuŋ chogum saŋ qhorzuču šinariŋ du. X̌o x̌er välliera x̌ajŋ šinariŋ näyarš iecaŋ, Üš davzaŋ a ca devziš?“—älla thie qoxka jeliŋ Satiexa, thie qoxka jeliŋ, huŋ daŋ doxku šu, sox šieŋ qhorzuŋ šinara daŋ sanna.

Saŋ alaŋ a ca xilar cüngi huma. Thäx̌oŋ cüniŋ sögi alaŋ a ca xilara. X̌aŋ x̌ängi huŋ era dara-oxu šimma txäššina x̌evzinču kortošcaŋ kulak Arsbis boxuču navqha a daxana šinarš a dajna xilči, thie txešiŋ šinariŋ näyariex txešiŋ qo tümin ši som a della xilči. Baqh du naqhosti, i xir-m dacara suna, naxa sanna ajsa kontraktaci jina xilči carax cx̌a‘ pačx̌alqana dya döxknieх̌ara.

Cündeli bax asa šügi naqhosti; šäš jina kontraktaci čieq jaqqa!

K a b i e x a.

Ollohu akbar!!!

Ollohu akbar!!!

Älla evla juqqhieẋ märkhižaŋ molla qajqači. Hettiču qäčnaču Kabiexas žimču chačoẋ šajŋ žimiŋ lampa latijra. Iqqina jälči sanna chäẋẋana jällaču lampanaŋ sierlono Kabixaŋ jelxarna distina olxuzuraŋ byärgiš qhiegoš guču dexira. Co šiena thiera yäržiŋ ghabalij dya a jäqqina čexkkiŋ lamaz a iecna, lamaz dina jälči dexxiŋ doya dira. Thaqqa ša yäču nar thieẋ penax buqh a tuxuš korta a läcna ojla jaŋ xiira. Qüniŋ sagatdelliera. Sagatdalaŋ qŭniŋ singattamaš a bara. Amma, mülxuču singattamax qüniŋ sagatdeliŋ, mülxuŋ singattam qunna txovsa daga bie'na alaŋ xalo-m du. Hara hor bus-busa boxurg sanna hinci ša yäču narthieẋ jölxuš, thie ẋäžči mülxxučo a „—Tamašina huma du occul jielxar-x ẋo ca yabar! „allal duqij, kest-kestij jölxarieẋ a, taxana, ša, šajŋ lula jürti giergara stag vellaču kada jaxančoẋ a, jilxira juxu jierzaŋ ca qietaš, juxu jierzaŋ megir dac möttuš sanna, šieŋ singattamašna a, ša jaxančijŋ singattamana a. Hinci cu bielxargar cha a qäčči a hara, šieŋ narthie oẋa xi'niera ša cigaẋ dolijnaču jielxarna šieŋ diegh xiecna a ditina.

Kabiexana hoqu soxtu šieŋ cxa boluŋ singattamaš dagax belax a, cunna šiena boluŋ berrigie a singattamaš dagax bacara. I singattamaš bicbaŋ attaŋ xillij, cerin ojla jaŋ qüniŋ sa daccij boxurg-m dac iza. Iza xüluš ca xülu miel duqu singattamaš xilči a, carax cxa šielonaŋ ho xülij dieghax xärčij stegiŋ diegh lelij cu cxäniŋ singattaman kara dödu.

Ojlanaška jaxana yäŋ Kabiexa kora thiex lättaču lampi ulloxa a xilla, ghexxa küzginaŋ byärg sxa a iecna cu ču xiežaŋ jüjlira.

Cunna šieŋ däyaxkijŋ besnieš thiex avgolaš sanna kerčaš iegaš xiŋ thadamaš gira. Qo ša šiega elira:

— Jilxinaŋ xi qača della oluš xülur-q sol duqu dölxuš adam a xir dac, saŋ ma ca qačalo hara?

Baqh daŋ a dara, kabiexa jürtax a, lula jürtax a tajp-tajpana camgaršna duqu lieču nexiŋ bielxarškax a, šieŋ ghajghanašna a duqu jölxuš xilar a, qunna šienij dajna qüniŋ byäriŋ xi qačaluš ca xilar a. Kabiexana ca xaarieха, amma, byäriŋ xi qačaluš byäriŋ nüro dünienie maršulla-m lo.

(Alaŋ dieza, kabiexa šieŋ majračo jitana xilar. Baxana thäxoŋ xuurdu).

Kabiexa jexxiŋ xijžara küzginču, kortalij xožuŋ xala doxuš šieŋ sir dillina mesaš jajŋ ijzoššij, šieŋ cergiš a jocuš boluŋ qiema guču boxuššij. Ištiŋ yäš joluŋ hara šieŋ la'maza jielajelira. Thaqqa chäxxana qüniŋ byärgiš qhärzira, üš juxu dierzalij boqquŋ xiŋ ši thadam besniš thöxulu oxa kerčira. Cüniŋ sibato baxara „— So xanna xašt du? sox hinca xaŋ pajda öcur bara? asa hinci xanna huŋ diki dijra dara, ša jielxarcij, dog lazarcij ca daх".

Iza, šieŋ kerara küzginaŋ byärg oxa a billina šieŋ metti a xilla jielxaŋ tojžara:

Asa huŋ daŋ dieza saŋ deli?
So xanna xašt du saŋ deli?
Sügi huŋ dieaŋ saŋ deli?
Asa lazaŋ huŋ disi saŋ deli?

Huŋ ghuda dartiexa saŋ dieghax xärčinarg?
Xuna rezi ju va xastam xilarg!
Huŋ qhinoš dartieša asa sajna thie ijzina.
Xuna rezi ju va xastam xilarg!

Qhonulla khiel jisči,
Byäriŋ nur daŋ dölči,
Miel ghiliŋ jitiŋ ax va xastam xilarg,
Xuna rezi ju va xastam xilarg.

Bilggil baqhdu, Kabiexa ghijliŋ xaijniera. Iza taxana, sielxana ca jitaniera šieŋ majračo issie a chie a tesna. Iza jitina dikkiŋ xan qäčniera, ištiŋ, ša šieŋ majračo jitarna kest-kestiŋ ma jielxxara, hincia iza jölxuš yara. Co cqha dina ca yara ša-šiega xattar, „qu tajpana so xanna xašt du? Asa xanna huŋ diki dijra du?“ olij. Cu thiex Kabiexa xarc jacara. Muxu ju i xarc? huŋ diki, huŋ pajda bera bar a hinci cu däyaxkiex?, cu dettaču chiex? cu art dellaču, xuda dellaču dilxax, cüniŋ nur dajnaču byärgiex?

Bilggil baqh du, diešarxo, Kabiexax hinci iecaŋ pajda bac. Buqhsattalci; phendarš thie davllalc; byärgiš davllalc jacijna, u sanna ved jella alaša xašt xüluš a, hinci Kobiexa xašt xilaŋ, sxa gariex mettig bac. Hunda xaiŋ tieša Kabiexa siel qheni qhan-

jelči, siel xirdajči, bajlaх düsuŋ bo sanna, ardangax xädda borz sanna ughuš?

Mila vu tieša kabiexana šieŋ chienthie kog baqqalc a, bäqqinčul thäха cха khezzigču xanna a hara dešniš bäxnarg „Yijt marž saŋ žimiŋ Kabiexa jay-q! duj tieša suna хol duqu diezaš huma a, so хöx vaqqaŋ nicqh a?“

Höa čüri sха jerig sха a jäqqina dya qussuŋ čqhürig sanna—„suna хo ca ösu!“—cüngi ällarg mila vu tieša.

Hunda vo diešarxo, mila vu a ca xuuŋ stag, cüniŋ biexk bu-bac a ca xuuš bexkieŋ. Kabiexa siel čhoghuŋ kest-kestiŋ a, tiežarcaŋ ca xiedaš a duqu jielxaх a, hara qhonulla khiel jüsču qäčnaču zamančoх šieŋ majračo jitnieх a, Qüniŋ šieŋ biexk xilaŋ a megi ša jitarna thieх-m? Kabiexanaŋ sürtie a хäžna juqha döllarg huŋ du a ca xuuš qüniŋ majra lättanarg-m siel čhoghuŋ biexkieŋ valla biexk boluš ca xilaŋ a megij?

Ha-haŋ, i baqh dac. Kabiexanaŋ dagna i ca xi'na, byärgišna i ištiŋ ca gina. Kabiexas ca elir txovsa ša cha joghuš ša qheniŋ qhaŋ jallalc šieŋ majračünci yijnaču chijnax byärg qietči: „Cха a dünienaŋ sinqhieram a, cха a tajpa däxnij a ma ca ösura suna, ma ca löxura asa düххil dya so jäxnaču kiertaх moguš sajŋ dözul a, chijna da a guš so ya jel čiхana, so yaŋ jitčiхana a. Ca jiti! ca jiti nana jalaro! dea bexk a günaх a docuš cха huŋ du a ca xuuŋ yadat baхnieх ara jäqqi, yožulla jacjalarg ara jäqqi!“

I dešniš co a elira, i ša älči co jielxar a öqquš šieŋ bolar čexkiŋ a däqqira.

Mila vu tieša, ša pieša juxxie, ja yindaghie a xi'na jacoŋ bughu sanna, vacoŋ laj sanna i ghiliŋ zuda masitta šaraƙ jaca a jina „Saŋ ƙöci ghulluq dac, ƙo ƙajŋ cha jaxaŋ jieza!"—älla, thum chubjina välči dya qussuŋ buŋ-nost sanna Kabiexa dya qössanarg?

Dijnaƙ a, busa a nab jocuš dözulš qiijna. Dözulo dya miel boqquču kogana šieŋ dagthie küg doxkuš carna hincij-hincij cƙa' xülu boxuš daqqiraŋ sinoš doxuš ša šieŋ chijzarcaŋ delije qijdina, masitta šaraƙ masitta dözulxo qiijnaŋ qača jella joluŋ Kabiexa, hinci qhonulla buxu jisči xixkina xir dajna varda sanna hara dya tesnarg mila vu tieša?

Huŋ ghulluq du kabiexa ƙaŋ jitanij, hunda jitanij baxaŋ? Huŋ ghulluq du Kabiexa taxana ju a qana ju a ca xuuču qäčči jitaraŋ baƙana huŋ du baxaŋ? iza dya hunda qössiŋ baxaŋ?

„As jiti ƙo!" alaŋ noxčičunna xalax dacij?

„Suna ƙo qiŋ dya ca öšu!" noxčičo xala-x ca olij?

Eh, miel attaŋ du iza alaŋ! ma-ghiertaš ca dovlu! dešnaš noxčočuŋ bagara!

„As jitiŋ ƙo issie a chie a tesna!—noxčičo šiena düƙil dieŋ qhurdaš sanna qhurdaš a dieš-x ca olij?

Eh, ma-attaŋ alalo iza cüngi!—„is jelaƙ is a, ezir jelaƙ ezir a chie a tesna as jitiŋ ƙo qu nexiŋ tošullax, hinci ƙajŋ da vaxxančxulu dya gholaƙ!" älla noxčo, Noxčičoƙ miel duqu xir vu zuda žimiŋ jarij qheniŋ jarij älla ca yäš.

Bilggil baqh du diešarxo „As jitiņ ẋo!“ boxuš, šajņ zudurijņ biexk boccušieẋa üš bitina nax duqu xilar. (Alaņ ca diezaš, xuuš du, duqux bolču noxčuša bütuņ zudarij noxčiņ yadat baẋanieẋ bitar a, yadat doxadarx, biexk ca xilar a).

Cu tajpana nax ezirnašcaņ bu lamancij, šeraču araẋẋij, Tierkacij, cariex cẋa', hinci jölxuš yäņ hara Kabiexa jitana qu jürtira Ibrahim a vara. Dikiņ vexiņ axarxo sanna vexiš a voluš, noxčiņ ghillaqan, lamastan kijraẋ qi'na a, carna müthäẋ xilla secna a voluš.

Jexxiņ jilxira Kabiexa, tijžara, amma, xüluš cẋa a sintem-m bacara. Hara exxir thäẋa ẋala a ghättina čuxulu dya-sẋa ẋevzira, thaqqa, nar qačaluччoẋ lättiču qhorzuču thorkhuzax šieņ byärg qetči, hara milliš cunna thie a jaxana nieghar a aj'ana i kiegoņ jolajelira, cunax a šiena cẋa sintiem balarie dog doxuš.

Thorkuzčüriņ tišiņ a, cheniņ a cẋa koč huma a, thie bäcciraņ marxa a tesna yoxkuņ čälpazaš a oẋa a jexkina hara qiņ dya i thorkuz kiegoņ jelira. Dexxiņ co i thorkuz kiegiči qüniņ kara cẋa kiexat dieara, qunna xiira iza ša selxina cu thorkuz buxu dillina šieņ joyiera dieana kiexat dujla.

Kabiexa i kiexat sẋa a iecna jexxiņ cüngi ẋijžara. Cu kiexato huņ boxu ca xuuš qüniņ sa, thie a byarz dalaņ düjlira.

I Kixat qunna šieņ joyiera dujla-m xaara, amma, cu thieẋ derg qo diešijtaza dara, i šiega šajņ lulaxočo sẋa dellaču zamančoẋ diešaņ stag a ca

xilla, taxana yürinna ghottušieх zudurščaŋ kada a jaxana disana Qunna i kiexat, ša humanna attaŋ jicluš xilarie terriŋ txovsa cha jie'či a daga a ca die niera. Hinci cunax šieŋ byärg qietčaхana qüniŋ sa duqhdelliera cu kiexato šiena bie'na qa' miči tajpana bu ca xuuš.

Alaŋ dieza, Kabiexanaŋ jöyiŋ Ruqhijataŋ 16 šo qočuš, hincci jalx but хalxa Rostoxaх döšuš volču Noхie marie jaxniera šieŋ deŋ bertaza.

Ruqhijataŋ das Ibrähima i šieŋ joy marie lur ju ša älla qu evlarču 38 šo qäčnaču mollijna žop delliera. Thaqqa, culthäхi duqu xan jalalij Noхa Rostoxara cha vie'či, хalxie düna a ša thie хijzaš xilarie terriŋ Ruqhijatana čhoghuŋ thie хijzaŋ velira. Iza xiira Ibrähimna cul sovnaxa cunna Ruqhijatana Noхa sov čhoghuŋ duqu vieza boxuš a xezniera... I šiena xezčiхana Ibrähima šieŋ zudčie Kabiexei olura--„cu šajthano i delax dälla žyäli thie хijzado boxu, i sacor du aхa, asa naxana doš della".

Noхa komsomol vara.

Kabiexas šieŋ joyie, Ruqhijatie iza dya a olura, šieŋ nanna tamana vuqo—„As-m aša boxxurg dijra du" a olura. Išttiŋ cхa zama jälči, Ruqhijrtaŋ dena, Ibrähimana xezira Ruqhijata Noхina kara huma jella boxuš. Iqrähima čhoghuŋ bart bittira Kabiexana--„Lar ca jo aхa i" cul sovnaxa, nanna ca laaх, nanna a ca xuuš joy marie a ghur jac älla xietaš volču Ibrähima, Kabiexanax čhoghuŋ šiek a välla duj biira—Ruqhijat šieŋ doš a doxoš Noхie marie jaxančul--thäхi Kabiexa jitaral хalxa huma dijra ma-dac ša—älla. Qheniču Kabiexanna i xalonga

delira; iza šieŋ joy ẋiestaŋ jüjlira,—das boxxurg die boxuš. Baqh du, Kabiexanna, das boxurg a dina marie jaxana šieŋ važa joy miel xalo ẋöguš, miel yazapieẋ jollu-m xaara. Izza xuuš Ruqhijat a jara.

Ibrähimaŋ doš doxijči qheniŋ Kabiexa jütur ju älla Ruqhijatana a, ja Kabiexana a boqh ca xietara, i joqquŋ stag xilarna. Amma, Kabiexa ša qiera-m qörura, humanaŋ huŋ saẋat du boxuš.

Thäẋẋira a Ruqhijat Noẋie marie jaxara. Iza Noẋica Rostox dya jaxara, Noxčičoẋ ša jisči das jierna qöruš. Thaqqa Ibrähima Kabiexa ša ma-allara jitira.

I kabiexa ju-qa hinci qu šieŋ vešiŋ ghiliču chačoẋ cu Ruqhijatiera dieana kiexat kara a läcna ghiliŋ yäš jerg. Jexxiŋ yijra Kabiexa cu tajpana, thaqqa oẋa a jižira dijnie sa tüsuš semiŋ nab a jieš.

Šozlughču dijnaẋ ẋala ghättinču Kabiexana cẋa stag a karina kiexat diešitara, cu thäẋ hara dara:

„—So jina saŋ nana! moguš parghat a du txo, ẋuna bocurg qiŋ singattam a bac. Ẋuna xilla boxam bic balaŋ a catügu, amma, ẋo cu baliex ẋalxa-m jer ju duqu xan jalalij. Aẋa sa a ma-gatdie, hara hoqu šaraẋ diešna a volu, thaqqa vaj cẋäni dexar du. Maršulla du txögira massärgi a.

Ẋaŋ Ruqhijat“.

Kabiexana cul boqquŋ qa'ca xilira. Kiexat thie ma-dillara duqu xan jalalij Noẋa diešna a välla Ruqhijat a jaloš cha vieara, üš Kabiexanca cẋäniŋ baxaŋ a xevšira.

B e l x i.

I

Ijul bettiŋ dovxuŋ dienoš dara, süranna dya büzanču mälxiŋ chölla dya jalazaŋ thäx̌-thäx̌a laxluš jovš lättara. Jürtiŋ boqquču uramiera cx̌äna khajču žamyataŋ mäždiga x̌alxax̌ märkhižaŋ lamaziera ara bevlla gulbella baqqiŋ nax, šajna juqqhiex̌ lättiču yäržiču amatax̌ volču cx̌ana staga mollica bücuču yarbiŋ mattax tamaša bieš baganaš eqhinthie a jevlla ladöghuš lättara. Mollina yärbiŋ mot dikiŋ ca xaar du, huŋ du ca xaa, co, ša mot bücuču xenax̌ šieŋ kügiš duqu lovzadora. Amma, qu mollica yarbmot bücuš lättiču yäržiču amatax̌ volču staga-m ša bücuŋ mot šerin, čexkin bücura. Qarna gonax lättaŋ baqqiŋ nax qeriŋ xabaraŋ thäx̌ie huŋ ju tieša boxuš sanna bist a ca xüluš qarna thiera byärg dya a ca boqquš lattara. Mollas šieca xabar dücuš lättaču stagie a x̌äžnaŋ „nayam, nayam“ äila secnačulthäx̌i, baqqijču naxiex̌a a virzinaŋ—x̌ovsalnax, hara sanna voluŋ cx̌a stag vajna juqqhie var, vajna juqqhiex̌ vaxaŋ ox̌a xaar, vajna iza doqquŋ irs a, boqquŋ qa'a bu... Vajna ma·xa' ara qunna naxajijna jalx diestin x̌äžkhiš ju. Hoqo vajga döxu qana cu x̌äžkhašna asar daŋ vovšux qietar. Üš qunna vaj sanna bolču naxa jijna ju,

išttiŋ sijlaẋ volču stegiŋ ghulluq dar massoŋ a naxie qočuš irs dac, taxana vaj iza a cu tajpanaŋ qiŋ a qunna ghulluq diči, vajna dünienaẋ a, exartaẋ a pajda xir bu... Vaj taxana busulbanaš xilarie terriŋ, banaleriču qhiematanŋ dijnaẋ deliŋ dikanie a, pajxamaraŋ šapayatie a dog doxuš a xilarna, taxana vajna thie döžna qüniŋ ghulluq, čhoghuŋ xazaŋ xietaš, ču ẋädda daŋ dieza vaj—älla, molliŋ qhamel xedaš, cunna gonax lättaču baqqiču naxa cẋana bagara doluš sanna—dikiŋ du, ghur du txo-älla, šäš i alarx a ca yebaš cara šajŋ kortoš a tayoš juxu a elira—txo massoŋ a doghurdu txešiŋ dözulš a baloš. Qunna asar a dijra du... Txajga qo šieŋ doluŋ ghulluq alar dikiŋ a xieta...—älla žop dellačulthäẋi carna juqhurču cẋammo, cqha šieŋ neqa thie töxna küg juxu jürtal araẋa a lastoš—dikiŋ du, dikiŋ du. txo ghura du—elira.

Hara yäržiču amataẋ voluŋ stag qarna ša rezi xilar xoütuš sanna—(ma... ša... allah) dikiŋ du, dikiŋ du—älla, vielaŋ a qhežna molliera düna nexiŋ kügiš a lecca cha vaxaŋ dya vola—velira,

Cigaẋ lättiš bolču naxa, molliex dya tilčiẋana, cu yäržiču amataẋ volču stagie maršulla luš cüniŋ kügax bart belira, amma mollas-m, cüniŋ küg böxiŋ xietta du a ca xä a, suna cu naxa sanna bart ca luš deqqhiŋ küg a läcca ditira. Cu tajpana qärgi moršulla a della dya vöduš voluŋ i stag nax ca bolaluču tajpana daĵču bolarca qhajla vallaŋ volluš dya vöduš vara. Cunna thäẋa ẋäžžančoẋ visanču cxäna voqquču staga šiena ulloẋ lättaču baqqiču naxie a xäžna elira:

i dya vödurg šajx vujma cüniŋ bolarie ɤäžči a xuur du—älla, juxu ša šiega—aj! mubarik!—oluš, i voqquŋ stag cheɤa vaxara.

Amma, dya vöduču süjličuŋ bolar-m qanaleriču dijnaɤ šieŋ ɤäžkhašna max bocuš asar daŋ nax karabarna dajdelliera.

Alaŋ dieza, i sülij Noxčiču valij šajx vu boxuš vacara, Süjličoɤ cunna „Dikiŋ“ stag vu olura, noɤčaša-m cunax šajna giergaɤ šajx viniera.

II

Yüranna malx qietaču zamančoɤ,jalx hurgon jöttinaŋ kegiŋ naxxij, kegiŋ zudarij, pondurca, žirghanca ojla juqh a jiekoš jürtax ara lilxira. Cu hurgonaškaɤ bölxučuša irx iexi-jtanču cieliex, cärgi ɤäžinčušna üš cɤanɤa thielataŋ bölxuŋ byo bu möttura dara. I jalx hurgon jocurg, carna thäɤa öxuču qa a hurgonthieɤ mollanaš, mutayelimaš a bara nazma a boɤuš öxuš. Horš-m bašxaŋ asaraŋ ghajgha qäčna a ca bölxura. Horš, cigaɤ miskičuška asar dajtaŋ byarlagha a xilitaŋ, šajna žižig a daaŋ bölxuš bara. Caral sovnaxa thäɤa joghuču qöču cɤana hurgonthieɤ ši zuda a jara, xičoɤ čerma a dara, belxišna jaaŋ humanna ɤoŋ ghirs a bara. Išttiŋ joghuču šina zudčax cɤammo šiena juxxieɤ yäču zudčünga a ɤäžna dalla bu xastam, taxanleriŋ die vajna gajtana—älla, cu zudčunna müška a jina, juxa a elira:

— Ɤo jarij, vaj quza balxa sɤa daxkaŋ guldella lättiš mollas xabar dücuš? šiega i xattar diči i zuda ciec a jälla jistxilira:

— So-m vaj sχa-dülaluš bieŋ qačaŋ a ca qećira, dellaχ dijca mollas huŋ elira?

— Dera dira xazaŋ qhamel—älla, hara zuda mollas dina qhamel dijcaŋ jolajelira: šajxana dünienaχ ghulluq dina voluŋ stag qanaleriču qhiemataŋ dijnaχ bart xattam bocuš jalsamanie a ghur vu, carna ghulluq dar, ceriŋ tiergo jar dünienaχ uggur a boqquču meliex a du"—älla, elir-q co—oluš, qo šieŋ bexiču merax qozuŋ khajŋ sieda šieŋ körtarču možuču jovlaqaŋ thomu böllira. Išttiŋ mara chanbinčulthäχa doqquŋ sa a däqqina—χažal χo, vajŋ zudaberašna juqqhieχ χäžiŋ joy xilar cu zudaberiŋ a doqquŋ irs du χuna—älla, hara šajl χalxa jölxuču hurgonašthiera šieŋ joy cu šajx Χäžiŋ joyana genaχ ju tieša, ullo ju tieša boxuš i tiergal jaŋ jolajelira. Ocu zamančoχ qunna juxxieχ yäču zudčo xattar dira—dellaχ, cüniŋ joy Yajšatta ju vajca. Mülxu jutieša iza, suna gaŋ a ca ginaqiŋ i? Cunna a vajŋ zudaberašna sanna dog daxaŋ xäij tieša?

— Dera xä a xir du. Cunna Hunda ca xaara, vajŋ zudaberašna juqqhieχ ca qiina iza?.. Suna cχa huma-m xezna Šajxaŋ joy, ja šajxaŋ khantie, ja eliška bieŋ marie jaxaŋ ca megi boxuš.

O u zamančoχ, horš šäš asar daŋ bölxuču ardaš jistie a qečira, χalx-χalxarčaša χalxa a sovcoš qeriŋ ittie hurgon a secira.

III.

Dya buzaŋ gierga baxana malx χacarca qha χöguš bolx bieču qu naxax šiena qha xietaš sanna

—„hinci töardu šuna, suna düxil hüttuš joluŋ yäržiŋ marxaš stiglaх miel juŋ a,—ceriŋ bodu a, ceriŋ yindagh a šuna thieх miel duŋ a qu qhinхiegamanaŋ šu cqha a khielхara devr dac"—boxuš sanna, šieŋ dašoŋ zyänarš thäх-thäха ghieljieš, qu naxie ghiliŋ a хiežoš, šieŋ nieqh bieš bödura. Malxo šajga huŋ boxu xuuš sanna bora belxi ši tobu a xilla sa a dayaŋ, huma a qallaŋ oха xiira, asar dina a bevlla. Txamdanaš juqqhiera cха molla sa doyuš yäču qu naxieха a virzina—vaj taxana Хäžiŋ хäžkhašna asar dina a devliŋ, vajna hara asar darx zieŋ a ca xiliŋ, ja xalo a ca xiliŋ. Amma, vaj hara хäžkhaš jolčunna doqquŋ ghulluq a diŋ, taxana vaj dinču qu ghulluqaŋ döхiŋ qhiemataŋ dijnaх dala vajna ezir diki a, ezir qhinxietam a bijr bu, iza vajna sov doqquŋ du—älla, asar dieš khezig xalo xilla volču mollas, nexiŋ хacarie, naxa qha хiegarie la ca dughuš, ša khad ca velči üš a khad bella bac möttuš delaх a, ja thaqqaxula a ša sanna bolčiŋ xabarcaŋ cärgi bolx bajtaŋ delaх a, naxie i qhamel a dina oха xiira.

Naxa qhaхöguču xenaх vižna yillinaŋ volču mollas cu tajpana i xabar a dijcina, bodunieх boxkuču qu nexiŋ degniš dutqh diniera. Iza a, molliŋ qiŋ jerš sanna nax qietar bocuš joluŋ cха govzulla jara. Mollina dikiŋ xaara, ša delan, deliŋ elčanan, šajxin, carax terri bolčijn naxana giergaх sij miel diŋ, bodunieх boxkuš bolču naxie ceriŋ xabar miel diciŋ, naxa šieŋ sij a dikiŋ dijra duj a, išttiŋ, cхana ghulquna хašt xilči naxa,ču хälxxina šieŋ döхiŋ qhaхögur duj a. Amma, boqqhulla a älči molliŋ daga—čoх-m Хäžiŋ хäžkhašna naxa asar ca

darx bašxulla a ca jollura. Mollas quzaǿ naxie dina qhamel-m nax šiena thie bierzoŋ ǿijzoš doluŋ hilla bieŋ qiŋ humma a dacara.

VI

Asar dina bojllačulthäǿa sa däyana bojllaču naxa mollas dijcanču xabarx čhoghuŋ yiexa a bella sixxiŋ hurgonaš dya a jožna, horš cheǿi birzači, asar boghuču xenaǿ thäǿa jieana joluŋ mollanin, mutayelimin hurgon hinca chieǿa bölxuš masseričul a ǿalxa jara. Kegiŋ naxxij, kegiŋ mexkarij thieǿ boluŋ hurgonaš carna dikki thäǿa jara, üš vovšušna thietta ghörttana joghura, carax cǿanna thieǿ löquš pondur a, jettaš votua jara. Carna giergaǿ üš jalsamanie jäqqina bevlliera, amma, cara bäqqanarg šajna qhinǿiegammij, šajŋ doghmiex bodu ǿerčočušna ätto baqqarrij bieŋ qiŋ humma a-m dacara.

Čarx.

Lamanaŋ yadat, lomast, ghillaq baxanieẋ šältinca, türca, ja büduču došo biexk bannie a bocuš a, qhamelca dya derzalur dolču tajpana baxana dälči a stegiŋ dieghaŋ dilxiŋ čarx xada jo, cu čarxiex cẋa joluŋ čarx naggaẋ organču a južu, ardangax xädda borz sanna ughuš ẋädda doghuču Orguno šieŋ beliš thäẋ ghiliŋ biexk bocuš xebba. šiena thie jössina i čarx jaẋa, bero bagaẋ lovzoŋ šiekar sanna cqha šieŋ kijra ozoš, thaqqa šieŋ buqthie qussij guču a joqquš. Jexxiŋ lovzajo Orguno i čarx, bertaš a doxuš ẋiestarca cüngi dagara dijcitaŋ dölči cüniŋ humma a dijcaŋ jiš a ca xüluš. Thaqqa cüniŋ dagara xi'či sanna tijžaš cunna dielxaŋ a dölxuš, šieŋ kijraẋ yoxkuču thulgiŋ čxoriex lietarca dov a dieš tijžaš, ughuš, čexkiču maxie läcnaču čillana thiergo sanna thamarš a jiettaš doghuŋ Orgu, yäržiču thulgiŋ bierdaša šajŋ jexiŋ jaqqijču thamarš juqhu yovdij bierd ču xärciči xie boluču tajpana moẋ boqqu, ocu zamančoẋ Orgu lüriču šijlaču mäẋarca ẋerdolij, cqha socunšxa a xülij, dyändarg sanna xävzij, cẋa chäẋẋina qiera jella merax šok a töxna thäẋarču thenašthie huttuŋ gavr sanna qossalo. Thaqqa, varzap töxči chijdinču äčigo dya-sẋa tüsuŋ sujnaš sanna, šieŋ ẋäana detijŋ sujnaš dya sẋa tüsuš šüriŋ thamarš jarža joj šieŋ buqh thiera i čarx jüstax

qossaŋ sanna cu yina juqqhiexulu genni ɤäli ɤodu. Amma, lüriču Orguno khielɤara jaqqaŋ ɤala qössinču cu čarxana jüstax jožaŋ mettig-m ca xülu. Co moquzaŋ berdiex qietij chieŋ bos öcu. Iza, cu berdaš thieɤ chieŋ tača a düsuš xiču yöttanču chij dinču äčgo jieču tajpana ghovgha a jieš juxu šieŋ metti oɤa doghuču Orgunca oɤa joghu malx ɤäžanču dijnaɤ. Orguno iza, lätto xuduŋ šieŋ buqh thiera čillanaŋ lo sanna xudij šieŋ dieghax cqha dya a iejoj, juxu a cɤänɤa jüstux qussu. Išttiŋ šieŋ metti oɤa dieana dolaluŋ Orgu cqha a ca qossa delči sanna; cqha a moɤ ca ɤäqči sanna; cqha a humma a ca giči sanna; cqha a humma a ca xezči sanna; stagana thäɤa ɤädči ghezo jieču tajpana šieŋ dolču ozunca šiena joluŋ ghajgha a, šieŋ kijraɤ joluŋ xijlla qhajlie a, šieca boluŋ diki bolx a šiena a balxoš ghiliŋ bierdiex a tieyaš naggaɤ karčaŋ a kerčaš qheniŋ Orgu ɤalxaleraču šieŋ bolurca oɤa doghu.

Ši dottagh.

Senjella lättara,
Šerin arienaš,
Qi'na doghura,
Možun ziezagaš.

———

Ärcanaš yoxkura,
Sijnaču obunašca,
Carna thijχaχ gora,
Lämniš čalbanašca.

———

Genni basaχ khotar gora,
Ghilin büjluču khürica,
Cu khotaraχ vexiš vara,
Dazar, Moχmad ürica.

———

Jalinču šina zudčünca,
Karaχ dolču berišca,
Vovšin baxanču biezamca,
Cu šimma zama dya χora.

———

Dottaghaš xüluš duj biira,
Biezam alsam balarca,
Šerin ziezag sanna xala qiira,
Cu šinnie a ši šiča.

Из фондов Российской национальной библиотеки

Qiel jina vovšiŋ magijna,
Šij a šina šičana thie ɤ́evzira,
Jiezar alsam dalarna,
Vovšuška jaloŋ čhagho jira.

II

Derrig a dünie khajdieš,
Chieɤ́ɤ́ana dillira lo,
Massoŋ a huma a ghoroš,
Čhoghuŋ höttira šielo.

— —

Dazariŋ zudčunna Umrina,
Tallarca xiira čhagho,
Šiena xinbolču nücqhuna,
Ojla jarx ca karira agho.

— —

Jieqnaču büsanna sagatdella,
„Dazar čoɤ́ vuj“ älla,
Umriŋ loxučŭ näyarthie,
Moɤ́mad höttira berqhiŋ.

— —

„Čoɤ́ɤ́am vac, ču vala“,
Oluš, Umri düɤ́il jelira,
Umrina thäɤ́a a höttana,
Moɤ́mad čöɤ́a velira.

III

Carna thäɤ́ɤ́ie vieara,
Čexkonca Dazara šieŋ cha,
Umriŋ jöxna ɤ́evzira,
Xilči sanna šiena nicqh.

Umris hottijnaču sürtaxa,
Moxmaḍa lecira degibaam,
I milliš ghättina vaxara,
Vist xilar docuš šieŋ cha.

— —

Cha iza vaxči, hillana,
Umri jielxaŋ xiira,
—„Huŋ xilla xuna a“ älla,
Dazar vist xilira.

— —

„Beci binarg xuna,
Tiešnabiexk dujnaca,
Moxmadana xietica,
So šieŋ zuda sanna.

— —

Malxbuzieх vieana,
Šieŋ zuda sanna so lovzina,
Xo varca vaxanca,
Duj bi'na xaŋ dottagha“.

— —

Kijra chie jälla,
Byärgiex xi xädira,
—„ma jala daqhaza!“—älla,
Dazar ojla jaŋ xiira.

— —

„Baqh ca möttu suna,
Saŋ viezaču Moxmadiera,
Har sanna doluŋ zulma,
Dälla älla aх dijc iči“.

„Ma vala daqhoza ǵajna,
Saŋ chijna da Dazara!“,
Delie irx qevdina,
Duj bi'na tiešira.

———

Ǵala iqqina i ǵädira,
Moǵmad vaxanču novqha,
Širliču busa i qečira,
Ša löxuču larthie.

———

Thijǵaxulu thie qietta,
Šältanca Dazars verira,
Chieŋ darij khiel tesna,
Moǵmad lajthie villira.

———

—Ma vala daqhaza, ǵo,
Saŋ merziŋ dottagha,
Miča baǵanica veriŋ aǵ, so,
Dijcaǵa čexkonca“.

———

Jinierica saŋ zuđčax,
Ǵajŋ merziŋ aǵ jiezar,
Guču delinca suna, aǵ,
Hinccalc i lovzajar“.

———

Oluš Dazar thie čevxiči;
„La dugha“ Moǵmada elira,
Čhoghuŋ xillaču čevnišca,
Ghiliŋ vist i xilara:

„Merzin ẋo dottagha,
Tiešna—biexk hara beci,
Ẋaŋ zudčunna Umrina,
Vajšinna čhagho xi'nica.

———

Emgarax larjalaŋ,
Vajši, vovšux vaqqaŋ,
Tiešna—biexk qöllinica,
Šieŋ dieghana parghatonna.

———

Biexk boqqu asa ẋögi,
Sajga xattar ca darna!
Xaa-m diezara ẋuna,
Hara išttiŋ docijla Dazara".

———

Thaqqa qiettaču Dazara,
Ša orcu däqqira,
Moẋmadana thie vözna,
Moẋ töxna vilxira.

———

Carna thie ẋädira,
Moẋmadaŋ vaša Zikra,
Byärg qetči Moẋmadax,
Šiek velira iza.

———

Chielaẋ yülluču Moẋmadna,
Šieŋ ši byärg xix büzna,
Battar šälti ozijna,
Dazars Zikrie qovdira.

Byärgiš šüjrinj qhärzina,
Diegh bolat dolarna,
Cergiš čhoghunj ẋaqina,
Zikars šienj, šälti ozijra.

———

Chienj küg lajx ghortoš,
Moẋmad ẋala aj'avelira,
Bagara jovxunj ya jiettaš,
I milliša vist xilara.

———

Sanj ẋo bienj vocunj ẋo vaša,
Sögi jöẋ yaržinj ẋo voghijla,
Ẋajna gor vižanču Dazriena,
Chinj thadam aẋ baqqaẋ.

——

Ẋo qu ghulluqax qüijla,
Haj sanj vaša Zikra.
Hara-m tiešnabiexk baj qöllina,
Ca kariča šienj sinna ätto.

——

Dazarinj zudčunna umrina,
Txojšinna čhagho xi'niera,
Šiena thie jaluču emgarna,
Cunna qinj danj huma ca kariniera.

——

Zudaršna xülču boxamie,
La ca dughuš čhagho jarna,
Biexk txešinj xieta suna,
Haj sanj vaša, ẋo zikra.

Hinci saŋ vaša ẋo zikra,
Saŋ byärg ẋöžuš bollušieẋa,
Ieqqa mara Dazrina,
So sanna qhinthiera cunna voluš.

——

Oluš byärgaš ẋabdira,
Khajču darithieẋ Moẋmada,
Qhojl'ana mar-mara vaxara,
Dazarij Zikrij bielxarca.

Oktäbr.

Oktäbr revolücin
Qojtta šo qačar,
I daz dieš vaj cünin
Si daŋ guldalar,
Hor cqha, šaraẋ,
I die thie liestar
Du šuna naqhosti
Vajŋ bart sa balar.

——

Oktäbr silulla
Vaj jijcaŋ jäqqiči,
Co jie'naŋ dikulla
Vaj jaržoš jilliči,
Go vajna naqhosti
Taxana väš vovšuščaŋ,
Vajna go naqhosti
Čillinaŋ bajraqcaŋ,

Vajŋ sovet čhaghjinarg
Du šuna oktäbr,
Cunna kügilla dinarag
Vajŋ tx́amda Lenin vara,
Vajŋ sovet pačx́alq
Co doggux hottira,
Cüniŋ sijnna bajraq
Vaj leqqiŋ oj'ur.

Jac jiclur vajna
Oktäbr silulla,
Xir dac vaj tajna
Jaxanču zamanca,
Xuuš du naqhosti
I xilar zienna,
Xuuš du naqhosti
Ca xilar i nisonca.

Hetax́ vajna dacara
Vešiŋ metta jozu,
Six dinna dacadora
Töxna docuš dozu,
Diešaŋ vajna jacara
Sierlonaŋ maktabaš,
Jiniera vajx car
Beriŋ lovzorgaš.

Dara vaj daxkoš
Čxariŋ basoškax́,
Dünienaŋ yilmu docču
Lamanaŋ yannaškax́,

Latijna čirq bocuču
Ӽüniŋ xotieškaӼ,
Gavzul qietam bocču,
Ӽannij varšieškaӼ.

Luš mašen jacar
Vajŋ baxam tobaŋ,
Jürt daga ca joghar
Hieqhaš, xiš daxkaŋ,
Baxar ca todor
Thaj, bolnic jillinaŋ,
Luš parghato jacar
CӼa baqho jitinaŋ.

Byärgiš va billiči
Ghömaš vajna tuxuš,
Byärgiš vaj Ӽabdiči
„Ӽüniŋ eqa" boxuš,
Nisonna thäӼa devlči
Sibariex vaj löxkuš,
„Daxaŋ ditijšal" älči
Merziču six doxuš.

QhiexoškaӼ dacar lat
Dečgiŋ gorgaŋ teqqal,
Carna ca xülura jalt
Šeringa bovllal,
Cärgi xalo jar
Šajŋ dözulš bittal,
Üš yazapieӼ bar
Yedil cergišcaŋ ciesttal.

Hetaẋ ẋäkmaš dar
Možuŋ pagonaš liepoš,
Dešiŋ midalš lovzajor
Spirtaŋ malarš müluš,
Šajna sinqhieram lattoŋ
Axarxoiŋ chi müluš,
Ķoga khiel baxkoŋ
Čhoghuŋ üš čiexa bieš.

Xilla nicqh balxiči
Mäẋarcaŋ stölax lietar,
Gučur ca bevliči
Šiedaca penax tiebabor,
Ẋacarxoj üš xilarna
Ẋalxojx dya qhiestabora,
Carna „meqalo" baxarcaŋ
Üš buxa tieya bora.

Cariex deqnaŋ chubdar
Ši korta boluš dara,
Cariex doqqux derg
Mexkiŋ da vara,
Axarxoj baca bieš,
Co ẋacar dour,
Thingar šieŋ juzajieš
Moxk alsam boxur.

Ištiŋ zama jiẋir
Xijliŋ šeriškaẋ vaj,
Oktäbr thie qečir
Velir parghat laj,

Hinci go vaĵna
Vajŋ vešiŋ pačχalq,
Ša nisdieš taĵna
Vešiŋ šüniŋ teq.

Gota alsam axaŋ
Lat parghat ditina,
Jaltiŋ χieqhar sa daqqaŋ
Massoŋ a mašien xiecna,
Jürtjŋ baxam tobaŋ
Yilmu šüjriŋ daržiŋ,
Xalqh cunax qioŋ
Govzančaš beliŋ.

Docču xiš daxkarcaŋ
Theš texkiŋ,
Mogušulla yalaš jaŋ
Bolnic jillinaŋ,
Docču nieqhaš dexkinaŋ
Jartaš chinjieš lätta,
Qhinχiegamxoĵŋ baxar todaŋ,
Kulakaš buxu töttu.

Qhinχiegamxoš jexkiŋ
— Šajŋ la'mieχ kolxozaš
Belxilošcaŋ thie leciŋ
Pxi šo die a šaraχ daŋ qočuš,
Socializmie čexkiŋ qačaŋ
Fabzavodaš joxku,
„Volxovstroj" „Selmašstroj"
Vaj socializmie löxku.

Cu thie vaj qačinarg
Oktäbr du šuna,
Cündeli vaj kara iecnarg
I dazdar du taxana,

Čhagho ju vajŋ
Qhijsam ẋalxośca lattoŋ
Dic dalaŋ ca dieza vaj
Ceriŋ buqh sattoŋ!

Toxaŋ üj'uŋ bajraqaš
Zudurśca cẋäniŋ ü'j u,
Carna jaxkijna ghömaš
Oktäbro lijyiŋ,

Jarža jie šüjriŋ
Čillinaŋ chieŋ bajraq,
Bart cẋäni čhaghbie
Ẋalxośna ghajraq.

QH·AJLIE

1-ra daqha.

Lyästienaŋ juqqhieraču battaẋ,
Die daxdellaču xenaẋ.
Malx qietarna qhiegaš, liepaš
Olxuzurš ghevttara lovzuš, diekaš.

Lilulasijnaču cu araxula,
Nijsaču, šeriču cu novqhaxula,
Voghura cẋa berie rasxaču dinaẋ,
Vutqha-leqiŋ, xazaču amataẋ.

Gheǩ dälla meq gorgaču jöǩthieǩ,
Kharx-mäǩsieca, čöica ghovtulca,
Yaržiņ kiečdinču šältinca-döxkarca,
Ǩala tettina tillanču yäržiču kujnaca.

Cu dinaņ boxulla bertala vižna,
Qesaņ cu duxthie čhenig a jillina,
Cǩanǩa dya töxna ǩostum sanna,
Irx doghadellaču lergiš juqqhiexula,

Iččarxočo locuņ yalašo sanna,
Joqquču jürtana yalašo läcna;
Cǩanǩa qačaņ dagaǩ sixvella,
Čiexka vöduču qu khantana,

Šijlaņ qa' xezniera, viezaču dottaghiera,
Lularču jürtaǩ iraǩ yäču zamančoǩ
Duqa xenaǩ thie ǩijzana jiezaču joyaca,
Merziņ sa qhieradella volluču mettieǩ,—

Qüna qheniņ nana camgarna čhaghjella,
Qhilbieǩa jierzina sa dalaza ju älla.
Xeznaču qouna dog lazaņ šieņ dälla,
Merziču jiezarie juxu gur vaj älla,

Sa dalalij qačaǩara neniņ byäri ǩažaņ,
Nexiņ luurg dalalij körtathie küg dillaņ,
Boxuču dagaǩ čiexka vöduš vara,
Neniņ žimiņ Abaš boqquču novqhaxula.

Ǩalxa ǩäžči gora leqiņ lamanaš,
Genaǩ jocuš xietara joqquņ šaǩar yülluš,
Genni irx jaxana mimir a joluš,
Naggaǩ irx boluš khur a guš.

Ištin̨ xazan̨ guš gorga šaxar jara,
Sendella lättiš khajn̨ dünie dara,
Bacalax xezara cäpcalgaš jiekaš,
Stiglax dara čhieghardagaš lovzuš.

Xozij dara čenala dettaluš,
Chandalan̨ sanna doghmuš diegadieš.
Saxtaš čiexkan̨ öguš dölxura,
Bajthieraču berin̨ mox a xezara.

Hara ištin̨ vüduču zamančox,
Genin̨ jocuš yülluču jürtax,
Latta thie tesnaču kigira chienoščox,
Ättu aghora ghexxa žimču čačox,

Koriexula ču qietta mälxin̨ zyänarš.
Abašan̨ nana jara nar thiex yülluš
Qhilbiexa jillina ši kog nisbina,
Dieghan̨ doxulla ši küg daxdina.

Jala-jižna yüllara qhilbiexa,
Thie xažči erdoluš sa dälla.
Šieldalaza dieghaca, bocču basaca,
Byärgiš xabba-m ca tügara, ojlanca.

Naggax boluču ghijlaču uzurca,
Juqh-juqha doyuču merziču sica,
Miel čhoghun̨ yüllura Abašan̨ nana,
Neqo läcnaču dyövšien̨ camgarna.

Qunna öšačüngi xažan̨ stag ca xilarna,
Lulaxo joqqun̨ stag, juxxie xi'niera,
Ghilla comguščünin̨ byäri a xožuš,
Abaš cha qačarie čhoghun̨ sa tüsuš.

Körta thie küg dillina,
Nanas jina, jiša xilla,
Daŋ docču ghönaŋ čhoghuŋ jiš jöxna,
Massanχa a alaŋ dolču orcu älla.

Jesa diešaŋ mollie qajqana,
Körtierču lazarna vaŋ jiš jac älla,
Mutayelamiŋ näyarthie ša höttina,
Darc diešaŋ dieza älla žop xezna,

Qhölliex χožu joghuš üš ca baxkarna,
Ca doghuču dagca juxu jirzana.
Carna qovdoŋ dešij dacarna,
Dünienna ša öghuz jaxna.

Ghijlačux bieš qhinxietam bacarna,
Degibaam ša čhoghuŋ bina.
Ghijlaču byärgiex xiš öxuš,
Ca voghuŋ molla voghu boxuš,

Abašaŋ nenie dog ca düllüjtuš,
Körta thie šijlaŋ xiš doxkuš,
Korax ara hara χöžuču zamančoχ,
Ieqqina valoš sanna čiexkaču dinaχ,

Kierta öqqaš gira Abaš vöxna.
Čiexka vössara dikču cu dinara,
Vossarca lulaxojŋ kierta juxxie χädda,
Moχ töxna valijra lulaxojŋ žimxu,

Dyaj-sχaj izoŋ cüngi din qovdina,
Vexiču husamie ša čiexkaŋ χädira,
Näy jillana ču välči qhilbieχa jillina,
Sa dälči sanna, šieŋ nana gira.

Byärgiška yäržiŋ, bodu höttina,
Šortaču kijra šijlaŋ ša billana,
Kijrara dilxiŋ dog lazaŋ šieŋ dälla,
Abašie moχ belir—baba! baba! älla.

Körtiera yäržiŋ kuj, byärgašthie tettina,
Gorgaču byärgiex meliŋ xi χadda
Šieŋ nenaŋ körtie čiexkonca xiara,
Ullo yaŋ lulaxo moχ töxna jilxara.

Nanas jinarg jala žimiŋ Abaš χaŋ,
Miel čhoghuŋ vüxiŋ χo χajŋ baba giči,
Ju χuna sa dalaza χaŋ qheniŋ baba,
Sa dalali χažar qüngi, χuna thieχ du χuna,

Älla sa parghat Abašaŋ däqqira,
Žimiŋ sa mettaχ Abaš xilara,
Šieŋ qheniču nanna bertaš tijlaŋ vülara,
Bertiex dog yabaŋ ca tigna,

Čhoghuŋ mara jöllana vielxaŋ töjžira.
Duj χuna diezaš huma dünienaχ älla,
Qačordu ša χuna ša vina baba,
Älla Abaš vistxilči, nana serla jelara.

Saχtaš iegaŋ dölči, šiena gholie xilla,
Šieŋ khantie ghijlaŋ byärg χiežabieš,
Degaŋ barkalla lulaxočunna ala boxuš.
Lulaxo cha χožijra nanna gholie xilarca.

Abaš a barkalla älla parghat xilara,
Büsanna xaŋ jälči jist xüluš xilla,
Abaš älla küg läcna,
Nanas la dogha elira,

Qu it šaraẋ ca dijcanarg, düjcar ẋunaša,
Dijcaŋ qüar jac möttuš qiera ša jelliera,
Doqquŋ sa däqqina socunšxa xilla,
Qhamel daŋ jülara Abašaŋ nana.

Ezira ojla, xijca jella, ša inzar välla,
Masitta tajpana bos xijcaluš ša čexkiŋ vöxna,
It šaraẋ ca dijcanarg huŋ xirdara älla,
La doghaŋ xiira, xuur-q, älla.

II-gha daqha.

. . . Ẋaŋ da šiena thie ẋijzaču zamančoẋ,
Naxaca čhoghuŋ cüniŋ xietta jaẋ,
Den, neniŋ bertiza so cüngi jieara,
Jieanču zamančoẋ, ẋoluna qhieŋ i vara.

Cẋa bart xilla oẋa xi'na,
Kadieŋ ẋijzaš, nab khezig oxu jora,
Xolulla ca loruš bolx čhoghuŋ barna,
Duqa xaŋ jalalj daxaŋ xiara.

Thie voghuču ẋešana baŋ tam boluš,
Jürtarču bajšna, naqhostalla dieš,
Voghuŋ sagha düxurg vuzina voxituš,
Vajŋ dikiŋ lulaxoj qačiexa ca xadoš.

Išttiŋ xazaŋ txo dexiš doluš,
Idda dojlara šeriŋ bettanaš,
Dünienču velara ẋo zimiŋ Abaš,
Ẋaŋ dena xilara ẋo čhoghuŋ duqu viezaš.
Šorttaŋ šeriš, idda dölxara,
Ẋo čexkiŋ velira vorh šeriera,
Thieẋ xazaŋ xilaŋ vieza ẋaŋ das älla,
Khadieŋ iecaŋ jaxaŋ toxa so jelira.

Bäxkinču ẋešašna,
Dilxiŋ qača billiena
Khadiŋ iecaŋ dagaẋ so ẋevzina jaxara,
Jürtarču sovdigaraŋ, Žabiŋ tükina,

Žabi vara, ẋoluna vuqhvella,
Cẋa vaša vara jürtida xilla.
Voqqux verg vara jürtara qheda,
Žimux verg vara epsiraŋ čiŋ dälla.

Išttiŋ irsaca bexiš üš bara,
Nexiŋ qhöllica khezig ghulluq doghuš.
Cu dijnaẋ jara bazar huttuš,
I majda jara Žabina ẋalxa xüluš.

Jaxna ču jälči, cu Žabiŋ tükana,
Admaš duqu xilla juxu jälla secara,
Žabi vara ca laroš dustuš,
Miskanaš bara čiexkonca öcuš.

Jieana ču jelara purstöpaŋ zuda,
Moršulla xättana žabi ẋojzara,
Čö jüzzina lättiŋ miskanaš bitana,
Öšurg xättina khadiŋ ẋalxa dillara.

Dečigaŋ ärši oẋa tesna, äčginig sẋa iecca,
Khadiŋ dustaŋ höttira purstöpaŋ zudčunna.
Düstana ša välči lärrana dya ẋarčijna,
Qijdoŋ max ca öcuš i dya ẋažijna.

Äčginig oẋ tesna dečginig sẋa iecca
Ẋanna huŋ-jieza šuna älla, Žabi dya höttira.
Ghovghanaš jelara miskanašna juqhura,
Cẋa adam distxilar haj Žabij älla;

Dustaǽa aǽ txuna i äčgiņ ärši,
Xirbar-qa siņ tiem miskiču naxana.
Karaǽ lieloņ xalaņ du šiena i äčgiņ ärši,
Pǽärsaš lazaņ dojla šieņ šu duqu xilarna.

— Älla, düǽil virzara šieņ dečgiņ äršinca,
Rezi dacaǽ ju šuna tükunaņ näy šüra.
Miskanaš ǽevsara vovšuška böxna,
Cǽa adam distxilar haj Žabij—älla:

Ma vala daqhaza, cu dečgiņ äršinca
Ma baxa miskanaš yäržiču süringa.
Ara dovla šieņ tüknara haj ǽünaņ yovdalaš,
Deci šu lielina, Šieņ das dacos.

Šuņ da valla ǽaqica baņ nicqh šuņ bacaǽ,
Ghopustiel sijǽa iqqar karaǽ tapča a joluš.
I ghijliņ miskanaš böxna ǽijzara,
Cǽa adam ghättara näyaral araǽara.

Šu doxaņ ma-doxa haj nisiņ vežarij,
Qu sovdiegar Žabis, mülijca vajņ chij.
Dyaj-sǽaj ozavie, voxavie, xadavie
Duijca vaj hoqo, xarc duj buij.

Haj nijsa naqhostij šu duxa ma-dovla,
Jäqqinču šältanca toxavelira tobunca.
Qieravellaču Žabis thöxula tapča jiettara,
Tükančoǽ ghovghanaš alsam jelara.

Dälla gierz xezna stražaņ orcu ghättira,
Doghuču orcunna bazar idaņ jelira,
Bürsaču orcunna ǽalxa, purstop vara,
Däxnaču gierzašca kiečamieņ üš bara.

Üduču bazarna nax ghöjttiŋ mottadelir,
Dikiŋ doj admašna, thie diettaŋ dolijr.
Xülaŋ nicqh ca la-bella adamaš toxa-delar
Ghulluq lorthieẋ ca xietta stražo thom bolijr.

Ẋalxa nisbellarš tarrašca šäš iegabieš,
Valaŋ völlarg, töpaca vožavieš,
Berijŋ ghovghanaš šodmašca tiejieš
I qhenaŋ žieroj cẋamzanašca iegabieš.

Meliŋ chij yanijra joqquču majdanaẋ,
Tobanašca yoxkura, deqhij, xillaču zulumax,
Lulara orcu qäčna jürtana go lecara,
Xijlla biexk bocuŋ čarx düniençüra lijyar.

Döxnaču cu dijnaẋ adamaš byärzie ẋevzira,
Huŋ dijra du ca xuuš bieču nicqhana.
Čov xilla vüžara, žabi šieŋ tüknaẋ,
Ara idaŋ bülara ghiliŋ i miskiŋ nax.

Näyarthieẋ vüžara cẋa miskiŋ oẋa,
Xillaču čevnašna belara cüniŋ moẋ.
Ẋo veci binarg hara dikiŋ bolx suna,
Oluš ajvelir Žabi tapčanca,

Laq özna jalijtana, daš kijra töxna,
Chieŋ talx bagax qüsijtaš, i miski co karčir,
Dälla gierz xezna, purstopču iqqir,
Čov xilla yülluču Žabina thie höttir.

Ẋaŋ tüxiŋ ẋuna? Ẋaŋ nicqh biŋ ẋuna?
Oluš kadieŋ ẋevzir i qheniŋ purstop.
Nicqh biŋ suna qu jürtirču naxa,
Sajŋ märšiŋ khadiŋ, ẋanal dustaŋ cavütuš

Äčkin, dečkin šiärši dusaŋ boxuš,
Chij müjlu älla chie tilliŋ suna čovjiŋ suna cara,
Šajx qha xietaš xanal khadiŋ dostarna,
Boxuš Žabi dujnaš baaŋ xiira.

Šiek välla purstop, dya-sxa xäžira,
Cxa' docuš ma-dac hara älči ša sanna.
Čexkonca i velira ghopustiel diexa,
Ka töxna sxa ijcara dečigin, äčigin ši ärši:

Thiettha dillana düstiči cxa' üšuš karira,
Äršanašca thie viear yülluču Žabina,
Horš nijsa-m dac älla co xattar dira,
Äčginag xalaŋ xilarna dečginag diniera as,

I cxanxa dyaqietta jüxig jojna du xuna saŋ,
Oluš lieŋ velira, sovdiegar Žabi,
Vielaŋ qhežiš dya höttir, i qheniŋ purstoŋ
Ma-daqqa naxala, älla diexar dira Žabis.

Marghala küg qovdijra lättaču purstopa,
Yülluču Žabis, kassi thie phielg xažijči.
Thie vaxana kisa düzir axčanax purstöpa,
Juxu virzači byärg secir yülluču miskan thiex

Xeniŋ karax vella yüllu nara qheni meqilo,
Älla vistxilira Žabiga purstop.
Ma-vaqqa daqhaza vaj cxa' darica,
Lurulla thie doghu daazaŋ dolču dünienax,

Älla Žabi vistxilči, i purstop höttira,
„Ma-qiera Žabi" älla, yüllučunna thie.
Üš derrigie a guš tükina juxxierčox so' jara,
Ghovghanaš joluš qiera jella ču iqqina
Älla, byärgiex xi xädir Abašaŋ nanna.

Tolluš la doghaŋ xiira cu neniŋ Abaš.
Sa dällaču miskanthieǿ lättaču pürstöpa,
Cüniŋ šieŋ bedirca, cüniŋ sibat chandina,
Vuxa välla elira; Hara-m dera vu Šixmirza,

I xezči moǿ töxna, dog khad-della sojüžira,
Šäš lielorag guš xilla älla, šiek bevlla,
Čhoghuŋ ladöghna bäxkina sǿa lilxira,
Žabi čevnna parghat xilla purstöpaca ǿävzira,

Šiliŋ xiš dexkina so khiegar ǿaijra.
Ǿaarna šajna, saŋ majravujla Šixmirza.
Čhoghuŋ vöxna ǿevzira sovdiegar Žabi,
Qunax qietta thie čevxira, i purstop suna,

Dikiŋ ladoghalaǿ älla, co sögi elira.
Diezij ǿuna dünie? duǿuna i parghat,
Ca diezaǿ jac ǿuna Sibariex genaǿ,
Aǿa čhoghuŋ lieladie, hara ghulluq qhajlax,

Ǿajna ca xuuš sanna. Šixmirza ǿaŋ vijna,
Delax duj bo' asa, aǿa asa boxurg cadaǿ,
Chijnax čim bina, dözalax ǿo jaqqaŋ,
Älla čhagh jira so, cu qheniču purstöpo,

Žabis ša iecarna, šieŋ ǿaram doxnuca,
Išttiŋ vijra ǿaŋ da, sovdiegar Žabis,
I kijraǿ siecijra as, ǿo qi' alc boxuš.
Hinci diexar du ǿögi saŋ, žimiŋ ǿo Abaš,

Sovdiegar Žabi merziču six vaqqazaŋ,
Suna düǿil ca var, ǿo žimiŋ saŋ Abaš,
Beci ǿuna i ca vieǿ, saŋ naqa ǿaram.
Ällaču neniŋ, dieghaŋ, sa mal delira,

Abaš gonax x̌ävziči, cüniŋ dieghax sa qhästir,
Xolču höttira žimiŋ Abaš, lecir sx̌a neniŋ diexar,
Gierzaca velir i čexkiŋ ara khira dalalij qočuš dira.
Šieŋ neniŋ diexar, Žabi töpaca vieracaŋ,

LENIN.

Dünienačüri dya qelxiŋ,
Vladimir Ilič Leniŋ.
Cüniŋ ghulluq-m ca deliŋ
Xalqhaca, chieča däqqina.

—

Kest-kestiŋ daga vaijta,
I-m vajŋ korta barij.
Vovšiex daga dijla,
I ca ghättanieх̌a-m jiš jacarij.

—

Suna girij yülluš-m,
I-m vižna varij,
Laamana vižči sanna,
Co-m merziŋ nab jorij.

—

Kest-kestiŋ daga vaijta,
I-m vajŋ kort barij.
Tobu cx̌a' jaŋ x̌ovsa,
Žigira belxaloj xilie.

I-m parghat yüllarij,
Šiena xuuš sanna,
Vesiet qočuš dijra dujla
Vaj naqhostaša cx́äna.

—

Kest-kestiņ daga vaijta,
I-m vajņ korta barij.
Jartaškara baxar ajba,
I-m co bäxnarg darij.

—

Töpaca xe lättarij i-m,
Miskaniex dog lezna.
Parghato! bexirij com,
Miskanaš thie özna.

—

Kest-kestiņ daga vaijta,
I-m vajņ korta barij.
Bijcana nieqh daggara laca,
I-m nisiņ nieqh barij!

Six-sixiņ daga daijta,
Co duqa qijlanarg.
Diešar x́eqhal laca,
Vaj mettax́ lattoņ derg.

—

Kest-kestiņ daga vaijta,
I-m vajņ korta barij.
Masso a vovšux qieta,
Proletaraš cx́a' xilij.

L A M.

Xil dijχa χannaškaχ,
Olxuzurš aqaroj ugha.
Χanniel dijχa lämnaškaχ,
Chöqhiŋ lömaš tijža.

Lamano šieŋ kijraχ,
Dünienaŋ xazna yüjša.
Ša büzna xazniex,
Stiglaŋ yarčaška qoču.

Sijnaŋ, khajŋ obunaš,
Xüjcuš lam bexa.
Govzulliex qöruš,
Gonaxara xa döxu.

Lürbölla höttuŋ lam,
Šiena gonaxarču üjraca.
Govzunča karaχ lom,
Lovzaš düχil tasarca.

Gonaxarču šijlaču šovdanaša,
Thepiza daŋ yiexoŋ saciŋ.
Lättaču jüqhuču χannaša,
Aqaroj liexkar magiŋ.

Sijnaču stiglanaša,
Marxaška qajqar todiŋ.
Jüqhaču marxaša,
Doghu diettar čhaghdiŋ.

Khorguču yannaša,
Doxk qabaŋ doš deliŋ.
Jüqhaču xotieša,
Läχij chijzor ša eliŋ.

Masson̨ a aghor gho,
Leqiču lämna do.
Amma govzullo, čhoghun̨
Ättonna sobur do.

OXUNA PARGHAT DIER.

Yaj, byästie ma-qhästtin̨,
Byästiennan̨ oxur vaj.
Byästiennan̨ gha lestin̨
Kiečamca ara devr vaj.

Olxuzurš ma-dikin̨
Šajn̨ xazču eširšcan̨,
Mostughij vaj läxkin̨
Šajn̨ zulumin̨ zurmanašca.

Arienaša bos ijcin̨,
Bäcciran̨ bacaca.
Pollurčij ara devlin̨,
Šajn̨ darijn̨ duxuršcan̨.

Dexiču yaj kiečam bira,
Byästienan̨ oxunna.
Byästienan̨ kiečamo,
Oxunna ma qojqu.

Čexkonca ara devr vaj,
Traktorna thāx̌a gota tesna.
Traktorš x̌ijzor vaj,
Mostughijn̨ la'maza.

Yäržiŋ lattanaš kierčor vaj,
Hu maghara va tüsuš.
Meqanaš milliš ӽijzor vaj,
Lattanaš dolaӽ, dujla xuuš.

Lüriŋ zama vaj jäӽara,
Axaŋ latta va docuš.
Ӽijlla naxa xalo lajra,
Šajga nisičušna ӽiestaluš.

Vajŋ lattanaš ma-dara,
Mexkdajša vajna duxkuš.
Sovdiegarš ma-bara,
Cärci cӽäniŋ vaj duuš.

Mot alsam biettarna,
Carna lattanaš qačijra.
Vaj paччaӽana doxkarna,
Carna pagonaš jexkira.

lšttiŋ xazaču ceriŋ dienojŋ,
Vaj orumaš ma-cistiŋ.
Vešiŋ dajŋ lattanaš,
Vaj väšna ma-dierziŋ.

Hinci parghat du vajna,
I yäržiŋ lattanaš,
Hinci ӽöžu üš vajga,
Šajŋ mastughij dujla xuuš.

Üš kičiŋ bu vajna,
Xarc zurmanaš va lieqaŋ.
Carna luuš du šuna,
Vajŋ oxuna juqhux ditaŋ.

Carna gajtaŋ vaj bieza,
Väš bina vajŋ kiečam.
Carna gajtaŋ vaj dieza,
Joźie düluš čiexkonca.

Marghalaŋ sin tarie.

Haj marghalaŋ sintar,
Cźana biešara du vaj.
Mäy mäynieź xilar bieŋ.
Ma-źabbielaź suna bujŋ,
Degca meqi ju mottij.
Lastij piel ma-dalijtalaź,
Roghuna qussuŋ žambalt,
Thie qäčči ala vottulaź,
Dac źuna i jamart.
Źaŋ toxaŋ sa xilalaź,
Lüstiŋ qädči geniš,
Kagloj ma daqha dielaź
Dya-sźa däržina orumaš.
Letarij tieša vajna thie stom,
Vajga źožuš-yu ca xilči.
Xirij tieša mostughijŋ laam,
Dälla qhux sanna vaj giči.
Ha-haŋ!
Vajna thie stom letir bac,
Vovšušna orcu luš ca xilči.
Mostughiŋ laam bera bac,
Vovšiŋ genaš vaj qädči.

Ghovtta! Kiečlo! Toxalo!

Xiš, šovdunaš dux düjluču
Thulgijn, čxorijn basoškaǽ,
Dünienaŋ yilmu docču,
Cu lamanaŋ yannaškaǽ,
Latijna čirq bocču,
Cu ǽünin xotieškaǽ,
Sierlo qietam bocču,
Cu ǽannijŋ varšaškaǽ.
Vaj qiijna paččaǽaŋ zama,
Chieču bajraqo lijyiŋ
Ghovtta! Kiečlo! Toxalo!
Joǽie dijlaŋ
Pxiea šeriŋ planna.
Išttiŋ qočuš qočur du,
Dagna ǽomieŋ socializmie.

Byärgiš dillina hittiči
Bolataŋ buržulš diettaš,
Byärgiš ǽabdina gajtiči,
Ǽüniŋ aqaroj boxuš.
Nisonna thäǽa devliči
Genni Sibriex löxkuš,
Daxaŋ ditijša älči
Gorguču körtiex doxuš,
Xilla paččaǽaŋ yedil,
Chieču bajraqo lij yiŋ
Ghovtta! Kiečlo! Toxalo!
Joǽie dijlaŋ
Pxiea šeriŋ planna.

Išttiņ qočuš qočur du vaj
Dagna ẋomie socializmie.

———

Možuņ pagonaš liepajieš,
Dašoņ midalš lovzoš,
Ispirtiņ malarš müluš
Šajna sinqhieram lattoš,
Mäẋarca stölax lietaš
Šiedaca pienax tieboš
Ẋacarxo ẋalxojx qhiestoš,
„Meqalo“ vara i-m boxuš.
Xillaču ẋäkamijņ zamanax
Chieču bajraqo khur biņ
Ghovtta! Kiečlo! Toxalo!
Joẋie dijlaņ
Pxica šeriņ planna,
Išttiņ qočuš qočur du vaj
Dagna ẋomie socializmie.

———

Ẋacarš, mexkaš duxkuš,
Šajņ thingarš juzajieš
Miskaniņ čarxaš löyuš
Mexkiš alsam doxuš,
Baj, žeroj näyarthie ẋijzoš
Din, exart carna xazdieš,
Mexkarij alsam šajna qüluš,
Qhajlax a, guš a dünie duuš
Liellaču nexiņ zamanax
Chieču bajraqo čaņ jiņ
Ghovtta! Kiečlo! Toxalo!

Jośie djlaŋ
Pxiea šeriŋ planna.
Išttiŋ qočuš qočur du vaj
Dagna ǵomie socilalizmie.

Paččaǵaŋ zamanie.

Haj paččaǵaŋ zama:
Qexkadarx cǵäniŋ ür dacara vaj:
Nieqhijŋ tajpa du.
Cheriŋ alonca as bina buj,
Ǵuna aj'ana bu.

So vöduqa nisiču navqha,
Chieču mälxiŋ ziezag thie,
Suna go-qa ǵo berqhiŋ,
Özna pop sanna xierxathie.

Ǵuna ginarg-ma ghaŋ darij
Dieqa caluš doluŋ,
Ǵaŋ nicqh-ma qin dya bacij,
Khur xilla bajna boluŋ.

Aǵ doxk tüjsuqa suna düǵil,
So qoloŋ ghiertaš.
Aǵ kog tüsuqa suna khiel,
So vožoŋ ghiertaš.

Ma ijza vieǵa so ǵüna juqqhie
Aqa-eqi xilaŋ.
Aǵa-m hinccalc lattinij naqhostij
Aqa berzaloj xilla,

Ha-haŋ!
So ca tov ẋöca, dya jalaẋa,
Vitaẋa so,
Ẋuna-m xalqh dardella daj,
Ẋo dyävšieŋ xilarna.

Aẋ ca dittara xijlla vežaršna
Kogiex bolataŋ buržulš?
Aẋ ca gajtara ballalc carna
Baliŋ yäržiŋ nabaxtieš?

Zudariex aẋ ca jiniera
Bazaraŋ joxkaŋ-iecar?
Tobunca üš aẋ ca qülara
Šo kerliŋ mossuzu deliŋ?

Xijlla baj aẋ ca xaijra
Thiera da-nana dijna?
Zakataŋ saẋ aẋ ca qidira
Ẋajŋ leš carax bina?

Delaẋ xaalaẋ, as ẋoŋ nieqh
Qhinẋiegamxošca bujla,
Daqqiŋ dieš txo dölxuŋ nieqh
Küzganaŋ sierlonca bujla.

Suna düẋil doxk ma-tisaẋa,
Ma-ghertaẋa so qoloŋ
Saŋ kogiex ma ẋierčaẋa
Goẋaŋ saŋ bolataŋ agho.

Jalaẋaŋ suna genniŋ jadij,
As sajna däqqina irzo tasij,
Soxxa-m moquz xüluš lättij,
Xöxxa-m čim xilla boghij.

Ẋöciŋ derg as qhastor,
Qholum, žajniį qhijlarcaŋ.
Vajna juqha zyar as hottor,
Ducuš bolataŋ seracaŋ.

Lamanaŋ jišie.

I.

Haj lamanaŋ saŋ jiša
Dici as ẋuna chieču bajraqo
Ẋuna thiera aj'anču baliexa?
Dici as ẋuna, ẋaŋ dog yižina ghajgha
Mičaẋ, ẋaŋ jina dien jella jara?
Qu mart bettiŋ barxulghču dijnaẋẋij?
Ha-haŋ! so i ca dicači ca yalo.
Qu sij dolču doqquču dijnaẋẋij?
Ha-haŋ! so i ca qajqiči ca yalo.
Cündeli aẋ surt daqqa,
As hottoču qu sürtiŋ.
Cündeli aẋ amat baqqa,
Lelin döduču qu sürtiŋ:
Tẋamdanaš, ẋäžoj, mollanaš
Qietašoŋ körtaẋ gulbelir.
Lamanca xilaŋ dieza yadataš,
Čhaghdaŋ üš bülir.
Tẋamda ghattira siraču možuca,
Ärru xa liecar, ättu küg qovdoš,
Qhamel daŋ vülir bolataŋ yänarca,
Šieŋ doš čhagh dora, balda qhüluš.

Hej!.. noxčij!.. duqu lajŋ vaj araxara,
Ghojsi xilla oxa xaddal chij,
Vaj yani paččaxaŋ aghongaxara.
Daxar kiep ca huttu vajŋ,
Khajču örsiŋ paččaxiera.
Tiešna biexkaš lajŋ vaj,
Güržiŋ, ghumkin eliškara.
Ca doxkur vaj ceriŋ thomu khiel,
Tosur vaj dya örsiŋ paččax.
Bertax dör vaj čxarnaš khiel.
Yedil vešiŋ xir vajŋ, väšna juqqhiex.
Hej!.. noxčij!.. dergie a cxa'xir vaj,
Laj, elij juqhax vocuš.
Olxuzurš sanna parghat xir vaj,
Sa dolču humanaŋ la'miex docuš.
Lamana eqi sanna majra xir vaj,
Tiešxaŋ stag ca qüjtuš.
Ghillaq yadat vešiŋ xir vajŋ,
Doxoŋ adamaŋ jiš jocuš...
Išttiŋ qiŋ a duqqu a dicara
Cu qietašoŋ körtax.
Zudaršna yedil a cigax qajqir.
Išttiŋ qiŋ a yadataš a čhaghdira
Cu qietašonaŋ körtax.
Zudarš qilaŋ a cigax magira.
Išttiŋ diel jieš jinču čhaghošcaŋ
Šajna juqha däržinču yedilščaŋ.
Leqiŋ, dikkiŋ šüriŋ leqiŋ lämnaškax
Stiglax jaržoŋ kartieš sanna,
Šüriŋ järžar jartaš bodunie noxčušcaŋ,
Laj, elij juqhura däqqiči sanna.

II.

I surt dar-qa ẋuna ẋalxa
So daržoŋ vollurg.
I surt dar-qa derrigie a sij ẋaŋ
Ẋuldinaŋ lattinarg.
Haj lamanaŋ saŋ jiša!
Cu qietašona körtaẋ qisar-qa lojsi
Ẋaŋ kogiex jäxkina ghömiš kiečjieš.
Haj, sij doluŋ darž!
Cu körtaẋ chij birqa cẋamza
Ẋaŋ dagax čieqbaqqaŋ, daiman i yižoŋ.
Haj daržiŋ darž!
Cu körtaẋ jir-qa ẋox taj, maxa
Bazarara bazara qüluš joẋka iecaŋ.
Cu körtaẋ ẋovzir-qa byärgie tham
Ẋuna ca xeddaš meliŋ xi iexijtaŋ.
Culthäẋi xilar-q marzoj a, dexoj a
Ẋöx laj, gharabaš yadatieẋ.
Culthäẋi jölxar-qa ẋo busa a dijnaẋ a,
Leqiču bodunie lämnaš thijẋaẋ.
Thaqqa?
Thaqqa xijlliŋ šo a dya delira.
Juxa?
Juxa vürhüttulghuŋ šo a thie qiečara...
...Majrulla u huŋ lömiš sanna,
Lüruču choghunca chieŋ eskir,
Belxalošca cẋäniŋ ghättir
Lenin... körtieẋ šajna voluš
Čiexka tuxuŋ qhoru sanna
Joqquču Rosieẋ daš ghättira
I tiči guču boluŋ malx sanna

Parghatonaŋ bajraq guču jelara.
Thaqqa šo šerie a dilaŋ delira,
Iešamaš laxdella bölxura.
Covet qielie a xišaŋ jelara,
SSSR koga thie höttira.
Cu parghatonax ẋuna qäččaču deqhax,
Lelar-qa ẋaŋ kogaxara bolataŋ ghömiš
Culthäẋi ju-q ẋo serlonaŋ maktabieẋ,
Ẋajŋ čillana chieŋ bajraq larjieš.
Cündeli ju-qa i bajraq taxana,
Stiglaẋ dekaŋ olxuzur sanna
Masso a mäyyieẋ jiekaš;
Cündeli du-q cu thieẋ jazdina
Khajču čillanaŋ elpiš liepaš,
Bettasiẋ liepaŋ ghorina lo sanna
„Zuda lolliex ẋalxa jeliŋ
Deqhilaŋ xülda ẋo borhulghuŋ mart".

Ca diešar bodau.

Huŋ dieš ya šu varraš!? Diešа!.. Diešа!..—älla Xizir molla šieŋ siniŋ byärgiš a qharzina ẋüžuri ču iqqir. Žazzaš väšti a töxna, qu čoẋ go bäqqina yoxkuču thulguš thie a xovšina šajna juqqhieẋ lättaču Ẋamzatie la döghuš yieŋ beriš, hinccalc a maqiera dallara, Xizir molliex qiera delira, ceriŋ doghmuš diegadora, cara šajŋ kortoš žazzaš thie čexkiŋ oẋa oxkira. Juqqhieẋ lättiŋ Ẋamzat a čexkiŋ šeiŋ mettie a vaxana, žuz sẋa a iecca, diešaŋ volavelira.

Huŋ dieš ya šu, ca boxu as šügi, va öpunaŋ khorniеš!?—älla, Xizir molla seničoẋ ir hittina lättaču serašna thie a vaxana, ka tuxuš cẋa' sẋa a iecca, juxu a vist xilira, šürieca baldaš a doluš volču šieŋ khantana thie a virzina—„mila vara qu čoẋ ghavgha jinarg a, voŋ liellarg a? Sẋa dijcal i hoqu soẋtu!..

Ẋöllu yäŋ Ẋamzat var-q!..“ elira molliŋ khanta, kogaš yüriŋ ukkul a tayina yieš volču 13 šo qäčnaču Ẋamzatana thie phelg a ẋažina.

„Huŋ liela dora co?“ älla molląs šieŋ šüruču merthiera küzganaš todira.

„Pxittanna thie barh töxči masa xülu, döuzzu jalx miel du, boxuš massärgi a cẋacca xiettarš dora-q!..“

Ẋaj naẍẍaz!.. naẍẍaz!.. Huŋ liera vollu ẋo cu ẋiesapaca? Ẋo sanna dinax thäẋa bisna kopurš liera-x ca vollij ẋo?.. Immansiz!—älla, thie vaxanču mollas Ẋamzatana jüẋ-thöxulasara a töxna, juxu a elira—„ẋo suna i ẋajŋ, „axa baxarš, laxa gotanaš“ dütur doluš vu, ja vac?“ Ẋamzat vist a ca xülura. Iza, ša döšučüriŋ juqhux väqqina likpunkt daga a öxuš, völxuš yara.

Sẋa jal cẋammo ghömiš, žiel Čiexko jiel! Varraš, voŋ varraš!—älla Xizir molla thie čevxiči, beriša qüngi ghömiš čexkiŋ jelira. Ištiŋ čexkiŋ Xizir molla Ẋamzatana i ghömiš a jöxkina kogiex sara biettaŋ a vola velira.

Bexxiŋ bittira mollas Ẋamzatana sara. Cüniŋ kogaš distaniera, carna thäẋ a, buxaẋ a yäržiŋ tačanaš hittaniera.

Xizir—mollas, šäš dielqhaŋ lamazana žamyataŋ mäždigie guldelči, Ẋamzataŋ dega dicira, Ẋamzat yarbaŋ diešar diešaŋ ca tüguš, ẋüžari čoẋ guttur a voŋ lielara, iza, šiena sanna latinaŋ diešar qöču berišna a marzdaŋ ghiertara, Ẋamzatana i latinaŋ diešar ca qhaẋ daẋ, iza nexiŋ näyaltiera ver vac, Ẋamzat, šiena marzdella latinaŋ diešar diešči, kommunist a xilla, delax valarna qieram bu, boxuš.

Cu dešniex ẋerie xilla cha vieanču Ghebarta, Ẋamzat ču a völlina, cunna jexxiŋ jittira, i qieroŋ dagaẋ, cüniŋ logthie šälti a hittoš, cunna latinaŋ diešar qhaẋdaŋ. Thaqqa chäẋẋana, mollas älla, Xamzat kommunist a xilla delax valarna qieram bu boxuŋ doš daga a dieana, voŋ öghuz a vaxana, pieša juxxie qozuŋ oqqalo sẋa a iecca—„kopur kerista!..

dütur duj aẋ suna i latinaŋ diešar!—älla, Ghebartas lastinaču oqqaloŋ jüẋig bieŋ ca qitara Ẋamzataŋ körtax, i dya ieqqarna, amma, cüniŋ bäšnaču körtax leqqiŋ, doyuxaŋ basaẋ chij-m qössira, i korta, iriŋ urs-tesči jiellaluŋ xilla xorbuz sanna agho thiera žimmiŋ biella a belira.

— Va, dada!.. aẋ huŋ diŋ?—älla, Ẋamzat šilaŋ moẋ a boluš oẋa vüžira.

I moẋ xezna, üthaẋ kürk qorzuš jolluŋ Ẋamzataŋ nana Bikatu,—aš huŋ do? aš huŋ do?—älla, ču iqqira.

Ču jälči Bikatuna, Ẋamzataŋ knižkaš pieša a jöxkina, carax sirnik yuttuš volluš šieŋ majra a gira, chienqhaẋ pẋärsaš cẋana aghor a tisina, körtiŋ gonax chieŋ ajma a höttina, naggaẋ sa a doqquš yülluš Ẋamzat a gira. Bikatu, šieŋ dözulxočux čhoghuŋ dog a lozuš, Ghebirtax jielxaŋ a ca jäẋiš, xallaŋ qhurduš a dieš, ghiliŋ Ẋamzatana gonax ẋävzira. Cul thäẋa it minot jälči,—lörie ca qajqiči därij tieẋa,—älla Bikatu jistxilira.

Ha!.. qajqaŋ vieza čexkiŋ lörie! Huŋ xilla mötta ẋuna qunna? Ja qunna cẋa' xillieẋ a lörina huŋ xuurdara? Dala ša dir du ẋuna qunux daŋ diezarg-m—älla Ghebart ara velira.

Bikatus, Ẋamzataŋ korta, tišiŋ huma ẋieqqa žimmiŋ chieš dya a däxna, dätta a dülluš dya bixkira.

Ẋamzata, ẋalxaraŋ khira čhoghuŋ däqqira, culthaẋa, cunna vist a xilaluš, huma a jaaluš gholi xilara.

Cẋana dijnaẋ, hara däyaxkijŋ Ẋamzat korax ara ẋöžuš yara, gatanca korta a bixkina-bazara

dyaj-sx̌aj öxuču naxie x̌öžuš, carna juqhax̌ šieca likpunktiex̌ diešna beriš garie sa tüsuš. Hara, šieŋ cx̌a a naqhostax byärg ca qietči, arqhal šieŋ metta a vižna, cx̌acca ojlanaš jaŋ velira. Qo ojla jora, šieŋ das jaginču šieŋ knižkiŋ, ša likpunktiex̌ döšučura Xizira molla bax̌ana doluš juqhux vaqqaraŋ, hinci, šieŋ daj-nanij chera dällačüri šiena diešaŋ docču latinaŋ jozunaŋ. Hara, chäx̌x̌ana ša yüllučox̌, pienaš thiej, kora thiej x̌iežaŋ velira, cx̌a a ša jazdina a jozu kara dojla. Amma, qunna kara-m ca dira. Cul thäx̌a, hara cx̌acca lieraŋ velira—šina ezirna thie di' ezir töxči jalx ezir xülu, jalx ezarnax qo bye dya däqqiči, buxu pxi ezir vorh bye düsu...

Ocu zamančox̌ chäx̌x̌ na qeriŋ loxuŋ niey a jillina cx̌a žimiŋ zuda ču jälla dya-sx̌a a x̌äžna—stienga jaxana Bikatu?—älla jist xilara.

Iza a, dada a asara daxana du-q, huŋ dora ax̌ cunux?

— Txaŋ čürčo sisara cha voghuš hara cx̌a gazet dieaniera, taxana co px̌öxuna a däqqina daj'alie älla bazara a joghuš, qunux Bikatoga kharxijŋ bustamaš doxütur as älla sx̌a jieaniera so ja-m, saŋ doqhuzullina chax̌ ca nisjeliqa hara älla, šieŋ ajra döllaču kügišca lovzoš doluŋ gaziet dya a x̌arčina—delax̌ qana juxu joghur so—oluš nieyaraŋ tham sx̌a lecira ču jieanču zudčo.

Ruqhijat! Ruqhijat! cqha sobur diex̌a—älla mox̌ tüxira x̌alxie düni a qüniŋ kerarču gazet thiex̌ „Serlo" älla jazdinču jozunax byärg a qietta cerg jiela jella yaš volču Xamzata.

Huŋ bax aǩ?—älla juxu jirzira Ruqhijat.

I gaziet sögaǩ ditaǩa, qana ǩo juxu joghuš xilči asa doj'ur a dac ǩuna! —älla Ǩamzat ǩasta velči, Ruqhijata düǩilo ca jieš, gazet Ǩamzatieǩ ditira. Cha diǩči šieŋ majračux ca yalaš daŋ a, dikxoŋ a du-q älla daga dieana.

Ruqhijat ara jälči, Ǩamzat čhoghuŋ sa qhieraluš gazeta thie ǩiežaŋ velira. Thaqqa ša dikkiŋ gaziet diešnaču zamančoǩ, qo chäǩǩana čhoghuŋ dišira: „jartiŋ ba-xa-maš čhaghda-raŋ zajo-miŋ tes-na qäž-näš“ älla. Ǩamzata juxu a dišira izza.

Thaqqa šajŋ zajom daga jieana, mellišaŋ nar thiera oǩa a vössina, nar khielǩarču šajŋ tišču thorkuz čüriŋ zajom sǩa a iecca juxu a gazeta thie ǩiežaŋ velira. Vexxiŋ ǩižira hara cu gazeta thie, kestkestiŋ šajŋ zajom thie a ǩožuš. Ša cǩäniŋ nomer thie qäčči, qüniŋ tomkunaŋ besara ši byärg šüriŋ qhärzira. Hara oǩa a täyna gazetana dikkiŋ thie ǩäžira. Thaqqa viela a qhežna,—nomer 214,...—älla juxu zajoma thie a ǩäžna—nomer 214,...—elir, juxu a gazeta thie a ǩäžna—nomer 214,... däqqina axča 250 som—älla čhoghuŋ xazaŋ xietta, ša yaččoǩ cqha qossa a vella, juxu a gazeta thie ǩäžira. Cul thäǩa, hara vexxiŋ ǩižira kor a dillina šajŋ urama navqha dya-sǩa, šieŋ daj nanij cha doghuŋ guš dujla. Thaqqa žimmiŋ sa a dajra, qunna muxu qitiŋ a ca xuuš nab a qitira, sisira čov lozuš khezig nab jarna. Qüniŋ cǩana büjnaǩ qhevllina jolluš zajom jara, vuqu büjnaraŋ gazet cǩa mäyig bieŋ guš ca jüsuš piennij, naranij juqqhiexulu buxu daxaniera.

Cul thäx̌a, duqu xaŋ jalalij, malx dya büzanču sürinca xica jelia büsu höttira xalqhana savghatana sirliŋ but a qavdoš.

Balxara cha virzana Ghebarta ša šajŋ kierta qäčči. Bikatu sterči dya xöcuš a jitina čexkiŋ ču a vieana, sirnik a latina, nar khielx̌araču thorkuzču x̌äžira. Dexxiŋ kiegira qo, thorkuz, thaqqa öghuz a vaxana, sirnik a latina i X̌amzatana thie lecira.

— X̌aj vir, voŋ vir!—eiir qo, X̌amzataŋ büjnax̌ jolluču zajomax šieŋ byärg qietči. Cul thäx̌a, hara X̌amzat sama ca ´voqquš, cüniŋ büjnara zajom a iecca, čexkkiŋ ara velira.

Stenga x̌o tieša Ghebarta šieŋ zajom? Co axča däqqinijla xuuš, ja däqqanijla xažaŋ x̌o tieša co iza?

Haŋ-ha! Ghebirtas zajom cu ghulluquna ca x̌ora, qo i zajom ketha vieanču stagna joxkaŋ x̌ora.

Tqha mila vu tieša ketha vieanarg?

Ketha vieanarg qu küpara sovdiegar Ax̌jad vara. Ax̌jad čhoghuŋ singattam boluš stag vara x̌alxa sanna guldaŋ jiš jocču x̌oluna, pajda baqqaŋ jocču mettigišna. Amma, qo ša sa gat darie terriŋ, qiŋ kerliŋ nieqh daga a bieana, eqha huŋ xülu x̌ažaŋ cx̌a ghulluq dya-m doljiniera. I dara hincci qo but x̌alxa qo šiena gonax vexiču pxiea-jalx axarxočüniŋ ču a öxuš, pačx̌alqana lüš dolina qhamel dücuš zajoma thie a doqqij, husum dajška üš sx̌a a öcituš, la'mana qholum x̌öqučuxa cx̌a a ša lieločux ca qütuš, cu zajomiŋ nomerš dya jazjar. Ištiŋ ghulluq darqa Ax̌jada dolinarg. Hinci, hara ša qu Ghebartaŋ zajomaŋ dya jazjinču nomero 250 som däqqinijla a xi'na, vieaniera-qa Ghebartaŋ kethi.

Ghebart, hara humnaš ôšuš vacara so,—älla vistxilira ša kethi vălči.

Doš dacij qu pačxalqo lielorag-m! Horš-m šu miskiču nexiŋ šajnaš jaaŋ ghiertaš lieli, hara cx́acca kiexataš ara a xöcuš-älla Ax́jad juxu a vist xilira—huŋ lo as x́una qunux? älla, zajom thie šieŋ khajŋ küg a qovdoš.

Asa-m pxi som della qunux, ax́a x́ajna lu'urg lo-q!

Ghebart!.. Vallahi baqh ma du, hoqu soxtu sajŋ baqqal thiera nalog töxna so zie xilla vacax́ara as qunax x́una di'som irx-ox́a a lurg xilar... Hinci x́o reziŋ velax́ ši som ax som lur du-qa as x́una. Thaqqa a baqh ma du x́una, hara as sajŋ axčanax cx́a nexiŋ ghulluquna iecar,—älla Ax́jada šieŋ xarco thäx́ guŋ qhöžuču jüx́ thie dajŋ küg x́äqira.

I delča m qhurannar sov ma dara qu kiexataŋ cürgax́! haram dera du x́una heta-älla, Ax́jad khajŋ ši som axsom a della zajom a iecna dya vaxara.

Büsinna dikki xan jalči, Bikatu učurču piešax́ ša jettina siskil ču a jieana, Ghebartie jistxilira: „i yülluŋ khant sama vaqqax́a, taxana yürinna ji'čax́ana huma jaazaŋ vu qa iza...“

Khur tüsuš lätta lampa ču a özna „x́o jaxaŋ viezara moculla valitaŋ, kopur, voŋ kopur! X́ala ghatta hej xezij x́una? X́aqa x́ala ghatta!“—älla Ghebarta X́amzat dya-sx́a x́avieš sama a väqqina, narthie siskil jaaŋ xiira, čučču kogaš a bexkina šieŋ ox́a x́övzinču x́ärsiču miqiex-kaa a x́aqna.

Sama vällaču Ẋamzata ša yüllučoẋ byärgiš a ẋieqoš moẋ tüxira dada! dada! vajŋ zajomo tqhe pxi' tümi däqqina ẋuna!"

„Haaŋ doqquš xülu i šajthaniŋ ojla a jina oẋa vižči" elira Ghebarta, juxu a ca ẋožuš.

Ghaŋ gina ẋuna canna älla Bikatu jiela jelira.

„So delax volda dada as biegaš baẋ, däqqina ẋuna dada, qhuryanora däqqina"—älla Ẋamzat zajom löxuš šieŋ mot kiegoŋ vola velira.

Huŋ jo co jaŋ a? Ẋo delax välla xan-m suna daga a ca joghu, immansiz! Sama a jalij ecca xi toxa ẋajŋ byärgiex; kotam!".

Dya ẋažal, dya ẋažal! co kiegoŋ mot! I m ieghina-älla, Bikatu juxu a jistxilira: Hej, Ẋamzat nabarx valaẋa, ẋuna dajnarg-m ghan daj, xezij ẋuna? Sama valaẋa!

„Da dera duqu ghan-ma i. Qiŋ huŋ gur-dara qunna „pioneraš a" dagaẋ oẋa vižči", älla Ghebarta šieŋ ghalmaqaŋ čajnaŋ kad aj'ara.

Pienaca ču olla dellaču gazetaŋ mäyig a gina, cunux ka töxči i nar khiel a döžna, sẋa iecaŋ ghiertaš volluŋ Ẋamzat, stommoču ozunca vist xilira: „so delax volijla as biegaš-m baẋ" älla. Gazet sẋa a iecca, juxu zajom löxuš mot kiegoŋ velira.

Dya ẋažaẋa cüngi, co cẋa'am liela do, älla Bikatu jist xilči, dya ẋäžna Ghebarta, šiena i karaẋ gazet a doluš giči öghuz vaxara. Hara šiega voŋ ẋäžči, Ẋamzat qunna thie a vieana lieŋ velira. Ẋamzata, dicara, šiegaẋ Ruqhijata gazet ditar, i gazet döšuš yäš zajomiŋ qäžniš tesnaču nomeršna thie ša qačar, culthäẋa, šajŋ z jom sẋa a iecca, nomer jäl-

lijla ҳäžči, šajn nomirca 250 som daqqar a. Ghebirta, qunux ca tiešan dagaҳ secciera, chäҳҳana šiena ša txovsa Ҳamzatan bujnara zajom jaqqar daga ca dieanieҳara. Cul savnaxa, qunna daga dieara, Aҳjada qo but ҳalxa šajnču a vieana, dexin qhamel a dina, šajn zajomie a ҳiežna dya vaxar. I šiena daga dieači, „ҳaj qünin da valla ҳaqijca, cunux pajda miel ca öcun belaҳ a, qana qu küpana as i hun ju miel xoütur delaҳ a!“, älla ka töxna šien juqh a jixkina ara iqqira.

Stiglaҳ qozun gorgan but bielarna araҳ sirlin jara, avqharan besira stiglaҳ nilxon qozun höan büruη besiran siedarčašna juqhuruη may-maynieҳ naggaҳ cҳacca sieda čüru büluš čexkonca ҳoduš a gora. Qu jürtaҳ lietaču žyälijn ghavghanaš a jara gennaҳ a xeziš.

Ghebarta čexkin qečira Aҳjadan ketha, thaqqa qo moҳ töxna Aҳjad ara a väqqina, elira:

— Sҳa jal ҳajgaran san zajom, qin minot xan jac ҳuna! ca loj aҳ? vaj ši' böxun a qhästiҳuna quzura dya-sҳa!

Aҳjad voxan a vöxna dya-sҳa ҳiežan velira Ghebartana ša dinirg xi'nijla xuuš.

Ҳöga löj so-m! Sҳa loj aҳ zajom?—älla, Ghebarta šien joqquču šältanthie ka dillira.

„So... so... sobur dielaҳ. As... as... hoqu soҳtu sҳa jaҳa ҳuna“ älla, Aҳjad ču vaxara.

As ҳajga dya jellirg jaҳar ju aҳa!., Sajnag jerig ҳacarša a jüzna ju ҳuna—älla, Ghebarta thäҳa moҳ tüxira.

Duqu ca ҳieluš sҳa vieanču Aҳjada šiega zajom sҳa qavdiči, Ghebarta von byärgiš a qharzina

vist xilira: „ẋuna ieẋ a dac ẋuna hara sanna dolun qholunaš diči“ älla, šieŋ zajomi a iecca cha vaxara. Aẋjad, ša šiega; „hinci qietta boghu hara aqaroj! hara leš“—älla cergiš a ẋieqoš šieŋ ču vaxara.

Šozlughču dijnaẋ malx dikkiŋ ša dya buzarie karčazaŋ bara. Ghebarta šieŋ zajomo däqqina axča a daẋaš lerrina Ẋamzatana iecca knižkaš, tetradaš, qholumaš a qiŋ a cẋacca savghataš a daẋaš cha vieači. Ghebarta Ẋamzatie elira, ša cunna dieana savghataš kara a della, belšax küg a töxna: „khant, as ẋajna binču nicqhana suna qhinthiera a vala, taxana düni dya, ẋajna sẋa ẋöxuŋ latinaŋ a, örsiŋ a diešar dieša ŋ a ghorta. Ca döšij aẋ?—Suna xalaŋ xietar du ẋuna. Thaqqa a qiŋ cẋa' a du ẋuna, ẋajŋ ma xülluŋ čexkiŋ vajŋ „Serlo“ gazetie a jazlo, hor miel dieana gazet suna diešaŋ a, ẋo muqhu volču-xulu suna latinaŋ ẋiexan a thie a laca“.

Ẋamzat šieŋ kigiraŋ pẋära cergiš guču a jäxna čhoghuŋ xazaŋ xietaš lättara, šieŋ kerarču knižkaška a ẋöžuš.

„Asa sajna thie locu ẋuna qiŋ cu nexiŋ mettanaškij, eliditinaškij la ca dieghaŋ,-älla, socunšxaŋ a xilla Ghebart juxu a vistxilira:

— „So sanna volču bodunieŋ stagana xuur dac šiena thie cẋa ghulluq yotta dallalc diešar miel pajdieẋa du. Thaqqa!.. co, bajttamal a era du!“

Ghulluqax qiar.

Munčhur, šieŋ döšuš volču khanta yama a dina „Serlo“ gazet dieššal diešar xuuš vara. Co šieŋ nicqh qočuš cx́a a gazet ca döšuš thiex a ca dolitora.

Cx́ana dijnax́, malx ču buzaŋ dikkiŋ ox́a kerčiniera. Šajŋ urumiex́a dolču korie a xi'na Munčhur gazet döšuš yara. Arax́ byieghagaŋ kujnaš a texkina dya-sx́a lielaš nax a bara. Xi thie jöduŋ guš naggax́ zuda a jara.

Ara x́öžuš yäču Munčhurna ja cx́a' ša a höttina, ja šišša varda cx́äniŋ, naggax́ šajna thiex joluš gora. I vardanaš x́äžkhiex jöttina jara. Munčhurna vunoŋ šeriŋ xäara i nax šajŋ sov joluŋ x́äžkhaš pačx́alqie ox́a jaxkaŋ öxijla. Cunna vunoŋ šeriŋ xäara, šajŋ urumiexulu desiŋ galieš px́ärsiš khiel a döxkina, chazam sanna chij a bella, kortoš thie xiš dittiči sanna x́acarš a öxuš dya-sx́a lielaŋ komsomolaš jalta kiečdaraŋ ghulluquna ara bevlla lielijla. Munčhurna vunoŋ šeriŋ xäara, šajŋ urumiexulu ši milicioner thäx́a a välla x́alniex́a vüguš volun voqquŋ tölla qhežvella ši stag šajŋ sov joluŋ x́äžkhaš ox́a ca jaxkarna vügijla a, i ši' kulak vujla a. Cunna šeriŋ xäara hinci šieŋ kora juxdya thiex voluš volluŋ örsij x́äžkhaš kiečjaraŋ ghulluquna ara välla

lielaš vujla. I örsij vara cχäniŋ thomu khiel portfel a jöllina, vuqu kügaχ žyäliešna älla sχa iecca joqquŋ ghaž a joluš.

Munčhurna šieŋ byärg ma qittiŋ xiira šajna χalxadyaxulu thiex joluš lättaču avtomobila thiera ghulluqxoj χäžkhijŋ ghulluquna boghijla.

Iza, cqha šieŋ täyna al ši byärg gorgbieš dikkiŋ ojla a jina šieŋ yaržiŋ dexiŋ mesilaŋ chocqhumaš χažthie a qisina juxu a gazeta thie χiežaŋ velira. Thaqqa chäχχana qo čhoghuŋ dišira:

„M... jürto, pačχalqo šiena thie dillina jalta kiečdaraŋ ghulluq 30 procentana bieŋ qočuš ca dina, qöču jartaša 80-90% procent qočuš dinču zamančoχ...“ Ša i diešči, Munčhura šieŋ ajra döllaču kügušca i gazet oχa a dülluš žimmiŋ ojla a jina juxu a korax ara χäžira. Thaqqa a qunna gira cχaccа ghulluqxoj a, komsomolaš a, χalxa šiena ginarš sanna dyasχa lielaš. Munčhur beliš a sattoš juxu a gazeta thie χäžira. Ocu zamančoχ evla juqqhiexulu oχa moχ boghura „vava! χäkmiš bäxkina, hoqu soχtu sovetie gullo boxu šüga!..“

Munčhurna i moχ xezira: Co juxu a žimmiŋ ojla a jina dijχa ču moχ tüxira:—„Derbašie čiexkiŋ sχa vola alaŋ cχa ber daxijtal!.. xezarij χuna?“

Xezara—älla, dieχačüra qüniŋ zuda jistxilira.

Munčhura kest-kestiŋ olura ša šiega: „Qu naxa huŋ liela do, as huŋ daŋ daga läcca?“ olij. Kügišca körtiie vödij Munčhura juxu a olura: „So a tiešnabiexk baŋ ghirtiči, qiŋ a ghirtiči, tarlurij tieša hara ghulluquš?.. Tarlaχ a čieq-m devra dac... muxu devr du oxu txäš-txäšna tiešnabiexkaš biči, txäšna jamartlonaš jiči?“

Derbaš ču vieači Munčhura elira:

— „Ha-haŋ Derbaš, dikiŋ la doghalaǵ!.. qu korax ara ǵäžči vajšinna go i ghulluqxoj a, komsomolaš a kogaš kham bella ca lielijla xaaŋ dieza vajšinna. Dya ǵažal ceriŋ idarie, cara šajna xüluŋ xalo ca lararie, carna šajna xüluš boluŋ qhinǵiegam ca garie a... üš go-qa ǵuna Derbaš?"

— Go suna-m üš.

Hincci ǵala bäxkina ǵakimaš vajšinna sanna sürinna šajŋ dözulšcaŋ ču bierzaŋ lu'ušieǵa vajŋ juqhurču pačǵalqaŋ ghulluquna ara bevlla lielaš bujla a xuuš du-qa vajna?

Da, izam guš du, hinca ǵo huŋ alaŋ ghierta?

La doghal aǵ asa düca ǵuna iza-m... Vaj ši' šij a serednäk oluš vu, va-m, boqqhulla a älči vajši bednäk vara, iza a humma a dac-q.

Ostoghpirullah, ma-daxdiŋ aǵ iza, sǵa dicij valaǵa!

Ǵäžal ǵo Derbaš, i vajŋ kulakaš boxučuša meciŋ xan joghur ju boxuš a dicina vajšimma väššinna sov jälla pxi-pxijt galij ǵäžkhijŋ qarzaŋ a qärzina lättax joxkaŋ sacijra-qa, pačǵalqana tqhatqha punt ǵäžkhi bieŋ ca juxkuš?

Sacijra dera—älla, Derbaš vistxilči. Munčhura šieŋ qhamel juxu a dya dolijra:

— Hinca i lielaŋ nax a guš, deli dienna boxurg sanna ajsa döšuču gazetaš thäǵ derg a guš i ǵäžkhiš dya ca joxkuš, vajŋ pačǵalqana joxkaŋ sacijna vuqa so... vaj šimma a, vaj ši' sanna volčo a vešiŋ sov joluŋ ǵäžkhaš jöxkanieǵara, vajŋ jürt qöču jartiel thäǵa jüsur jacara... ǵažal ǵo, qu gazeta thie.

— Huŋ du cu thäx́?

— Huŋ du, vajŋ jürto qöču jartašna x́alxa nissiŋ x́ažkhaš vajŋ pačx́alqana ca joxkar du-qa... asma cunna qajqitara x́ögi sx́a ajsa dirrig ax́a guttur a do deli.

— Tqha meciŋ xaŋ jaghax́ huŋ dijra du vaj?— elira. žimmiŋ vöxna yäču Derbiša.

Derbaš! I ghulluquš so baqh xietaš vac. Asa qhästtina čhoghun taxana a jieš qu ghulluquŋ ojla jina. Vajŋ pačx́alqie vaj daj'aŋ a daj'ana qiŋ nax dienbaŋ ghiertaš ca jollijla xi'na suna. Daga doghij x́una, vaj dophur docuš disči pačx́alqo doqhur a della ca dexira vaj vešiŋ x́ajbanaš yäniera?..

Hinca, x́äžkhaš ca jijnaču, ja jiči thie ca jevlla bisanču naxana vajŋ qačx́alqo luš ca lätta x́äžkhaš?

— Lätta.

— Masala, üš sanna vaj a x́äžkhaš jocuš disči, iza vajna a x́äžkhaš lurg xilar bilgilo jac?

— Dera i a baqh ma du.

Delax́, vaj šimma, hinci nax gulluču vaxči, cigax́ dya xoütur du-qa väššina jalaŋ x́äžkha jujla a, üš vaj šimma qana sa xilax́ vajŋ pačx́alqana juxkur jujla a... reziŋ vuj x́o?..

Šieŋ ghex́x́a jällaču chieču možuthie naggax́ küg a x́oquš la döghuš lättaču Derbaša cqha ša šiega:

— „Üš dya ca jexkiči x́una xirrig bieŋ xir duj suna a"? älla, juxu Munčhurie vist xilara;

— „Reziŋ vu so-m, dya lur vajšimma üš,—älla.

Bye die, ja byennax cx́a die.

Diešarxo! Hinci so x́una dicaŋ vollurg suna ghex́x́iŋ vevziš volču cx́äniŋ staga sajga dicinarg du. Ca xäa suna hara sajŋ muxu nislur du-m, delax́ a, so x́ožur vu co sajga ma-diccira hara x́una dijcaŋ.

Išttiŋ dicar-qa co:

— „Iza sarax́ dara. Partsobrani dya jola jalaŋ cx́a saxt a sov xan xilarna, Gikaloŋ sijnna gonax bieš a jijna lättiču joqquču töpana thie dierzinaču ghentathiex́ sa doyuš xiina yara so. Sürinaŋ kerliču havaacaŋ dieghana tam xüluš parghat sa a döyuš. Byästienaŋ javxono boddina saŋ diegh sürienaŋ šielono boddalar dicdieš sama däqqiniera, horu sa mossuzu doqquŋ asa ču uzuču havaax saŋ kijro šiena öšuš joluŋ cx́a marzo öcura. Suna thiex́axulu a, x́alxdyaxulu a dya-sx́a lielaš sürinna ara dälla adam dara. Xeziš bielarš dara. Qajqoŋ xeziš „Belxalojŋ gazet“ a dara.

Joqquŋ top lättiču biešax́ a thäx́ go bäqqina siedarčij sanna sirliŋ joguš lampanaš a jara, qhästtina xazaŋ guš i bieš jara šieŋ buqhthieraču tajp-tajp na ziezagašca. Üš dara bäcciraŋ barxataŋ basax́x́ij, limonaŋ basax́x́ij, sürinna dya buzuš chijluču mälxaŋ basax́x́ij, khediču lajŋ basax́x́ij. Go bäqqina tajp-tajpana alo jiettaš dädda lättiču cu ziezagašij,

cu bieša juqqhieẋ älla joguš lättiču lampanaŋ nůroj aj'a a jella žimoŋ lättiču cu bäcciraŋ joqquču töpana qhästina cẋa isbäẋulla lora.

So išttiŋ cu bieša a ẋöžuš, cu joqquču töpie a ẋöžuš yäš, suna cẋa dienoš daga öxura.

Üš dara xijlliŋ naxa xalo yijšina, xijlliŋ stag šieŋ körtax välla, xijlliŋ staga šieŋ dözulie gutturiena a maršulla della, xijlliŋ staga detta chij a bagaẋ „naqhostij!.. Naqhostij!.. Dic ma lolaš!.. Dic ma lolaš!..“ älla guttirienna a byärgiš ẋabdina.

I dienoš bye dara, carax cẋa' hara du.

Gikalo tẋamda a voluš joluŋ txaŋ oträd dikkiŋ tolamie jalarna belogvardejcaš txögira gierz iecaŋ sacijna bara. Cara šajŋ töliš joluŋ polkaš Sölžaŋ-Ghalijču guljiniera. Ocu zamančoẋ txo jerrigie a oträd Čiexkaraẋ jara.

1920-ču šeriŋ 31-ču janvarieẋ belogvardejciŋ 6 ezir eskir Čiexkarna thie dieara. Iza, dikkiŋ yürie dya iqqina zama jara. Ceriŋ gavraškara eskir Čiexkarču ẋädira, ocu zamančoẋ txaŋ xeẋ lättiš volču naqhosto orcu a däqqina, dišina yoxkuŋ txo mača tüdinij, tudazaŋ, körti kuj tillaŋ qüuš, ca qüuššij, derzina cheniŋ älla txešiŋ doluŋ gierz sẋa a iecna ara lilxira. Txešiŋ doghmiex dog dillina lielaš doluŋ txo berzaloj žie juqqhie sanna carna thie ẋalxira, txaŋ cergiš horu dienna irluš carna ir jella jara, lamanaškara genniŋ oẋa qierstoŋ yemina dolču txaŋ byärgišna üš vunoŋ šeriŋ gora. Ceriŋ kerara tho sanna txäšna juqqhie öguču hö'niex txo bašxa ijza ca lora i die txajna düẋẋira guš ca xilarna.

Baqh du, thäẋ berqhin, gierz khezigga-m dara txaŋ. Išttiču cu yürinna txo laj khelẋa dara; i thie

doghuŋ lo ghevttina xijzaŋ naqaraŋ mozij sanna cxannax a bieš qhinxietam bocču maxo xijza dora. Cunna düxil älla, läcna küra sanna chijzaš Orgunaŋ böračüriŋ sxa xöquču maxo a i lo dalaŋ a, dolaŋ a ca dütura—co iza mettara mettax doxura, co iza cqha dillina yülluču lajx dya iedoj thaqqa a oj'ij genniŋ dya da dadora, txöx šieŋ dog lozuš sanna. Amma, i mox chäxxina juxu a börzij šieŋ mara dieana lo a daxaš txuna juqqhie xävzira, txuna naggax bieŋ byärg biellaŋ baqho a ca jütuš. Suna cqha a diclur dac, suna cqha a dagthiera der dac ocu zamančox suna ulloх cxalxa kučuca kogaš yüriŋ voluŋ saŋ naqhost, šiena neqax top qietči kügi šieŋ naqa sxa läcna jüx čhačqhoš šieŋ laxarču baldiex qhevllina cerg a jöllina xävzina cxa go a bäqqina arqhal šijlaču lajthie oxa vožaraŋ surt. Cüniŋ neqieraŋ koč chieŋ thamaršca jox jelliera, cu thie čiexkonca öguŋ khajŋ čillinaŋ lajŋ bürtigiš cüniŋ dya doluŋ sa sanna mellišaŋ dešij kučax xuda lora. Saŋ sa cünci a dara, mostughiex lietaš boxkuču sajŋ naqhostašca a dara, delax a, dünienie thäxxara moršulla luš volču cu sajŋ naqhostana so thie vaxara, iza cqha lerrina sögi sxa a xažna šieŋ ya qačaluš lättiŋ stammijraŋ baldaš naggax vovšux a doxuš ghiliŋ vistxilira:

— „Naqhost!.. Naqhost!.. so lieš vollu, xo dijna visax hara die ma dic dielax! xo dijna visax hara die horu dienna kerliŋ latta dielax!..“

Cüniŋ kijra a qäčna šielluš lättiču höo cüniŋ diegh cqha a sa čox ca xilči sanna, cqha a i diegh dolaluš ca xilči sanna cu dieghana doladalaŋ xaaŋ

a ca xuuš sanna, cunna dünie, šieŋ dözul, cha, naqhostij ca biezaš sanna yänaŋ juqqhieraču battax xix bieŋ šiliŋ ša sanna šieldira.

Išttiŋ sa dällaču saŋ naqhosto saŋ dog lazijra, cu lazarx saŋ dog bolataŋ dülira.

Mox šieŋ uzurax ca xediš thäx́-thäx́a čüriŋ büluš x́öqura, xijlliŋ irčiŋ die ginču bediriex čieq a büluš, nabarx yabazaŋ, daarax duzuzaŋ, parghatonax x́iegna baqhonna thäx́a ghiertaču txaŋ doghmiex šijliŋ zuz a diettaš.

I thom khezig bax belira, üš oxu šajŋ baj'anarš a, cx́a pulemöt a jusuš juxu bevdira. Cul thäx́a cx́a ax sax́t dälči txuna xiira belogvardejcaš šajŋ töliš dolču eskiršca Čiexkarna thie boghuš bujla. Duqu xaŋ jalalij txo juqqhiex́ a dütuš Čiexkarna massoŋ a aghor go bira. Txo 400 partizan cärci čhoghuŋ thamie velira. I thom 8 soxtiex́ baxbelira. Oxu dya bieču thamna ceriŋ deqhiex khajŋ arie yaržjelira. Tobunašca ceriŋ eskir oxu doxa dora. Amma, carna jux-juxu thie qüjluš kerliŋ eskirš-m dara. Ceriŋ thiex́ duqču pulemötaša doghuŋ, doghu sanna Čexkarču daš diettaŋ dolijra.

Thom thäx́-thäx́a x́er boluš läa.

Čiexkarna 6 čaqqarma bieŋ geniŋ docuš Dišninskijŋ eskir dara. Čexkara juxxiex́ düx́x́il töpiš ma jällanieх́a cu Dišninskijna thie ši noxčo vaxara txuna gho diexaŋ.

— Öšuš mettig xilax́ thie lata älla asa büri dijra du älla žop delira Dišninskijs.

Noxčij cüniŋ eskirna juqqhiex́ agitaci lieloŋ bevlira, üš ira-kara a hittina cärgi gho dajtaŋ. Eskir

ghättira, Dišninskij šieŋ eskirie büri ca dičí ca velira. Amma, co šieŋ eskir düẋẋil txuna thie ca daloš go tesira. Co šieŋ eskir Orgunaŋ thie a dalijna lamaz do boxuš saẋt däqqira.

Ocu zamančoẋ belogvardejcijŋ eskir txaŋ okopašna juxxie qäčniera, amma, txo partizanaš dovllanie a juxu ca dovlura.

Txoj, belogvardejcaššij minot jällieẋ čučča kara ghur doluš dara thaqqa txo... hallak xilla a xir dara.

Hor minot soẋtul jaxjelliera. Belogvardejcaš txuna dikkiŋ thie täyči Dišninskijŋ eskir co büri darie ca ẋöžuš belogvardejcašna thieẋa xulu thie letira.

Cu balxo belogvardejcaš boxijra. Txo partizanaš txäšna bina go a xadijna juxu töpiš a jiettaš orcux dülira.

Dišninskij, co tiešna-biexk barna lecira.

Čiexkarna thie lettiču eskiraŋ körtiŋ tẋamdina inarla Dracenkijna xiira txöci biegaš baŋ megir docijla.

Sölžaŋ-Ghalara proletaraš themiŋ čhoghuŋ tiergo jieš bara. Carna horunna a vunoŋ šeriŋ xaara oträd hallak xilči ištiŋ qiŋ oträd jaŋ duqu zama jiezijla.

Cu tajpana i thom xillačul thäẋi txaŋ oträdo Aštarqanieračušca ür tesira, cärgira dikkiŋ gho xilira.

Belogvardejcaš juxu bovlaŋ bülira.

1920-ču šeriŋ 20-ču martieẋ txo Gikaloŋ oträd Sölžaŋ-Ghaljču jülira.

Belogvardejcaš dya bevdira.

Išttiŋ i daga diear-q suna txäš lielinaču joqquču töpax byärg qieţči.

Išttiŋ die dar-q iza.

I die du cqha a diclur docuš.

Išttiŋ i die dar-q iza.

I die du dieghie zuz doütuš älla saŋ naqhostaŋ qhamel xedira, cüniŋ byärgíex boqquŋ ši' xiŋ thadam büžira. Cu šieŋ dijcaro cunna dikkiŋ xalo jinijla xoütura, cüniŋ qölinču sibto ocu dya daxanču dienošna cüniŋ kijraẋ dinaŋ cẋa šeddiš dujla xoütora, cüniŋ daqqijraču yäržiču kügiex thäẋ-thäẋa xiebaš bujnaš xilaro a, co šieŋ jaqqijraču cergišca šieŋ laxaraŋ balda qhevlina sẋa lacaro a.

ÄŠPIŠ.

— Naqhosti! Taxana sänna cqha a xolču höttina vac-q so, sajn Ẋasipat qietoŋ ghiertaš!

— Cẋa ghulluq xilla jartaška vaxna liella taxana cha qäčna txešiŋ ču välla so, Ẋasipat ju haččieẋ ẋijzaš, sixjella humanaš dya ẋierčoš.

— Hara huŋ du?.. Ẋo huŋ daŋ ghierta?.. Ẋo hinci a jašac älla jaxa-x ca ghiertij?.. Vallahi so qiŋ ẋuna thäẋa voghur ma-vac ẋuna älla so vist xilči.

— Ca ghierta dera so-m ighina jaxaŋ, so a, sajŋ beriš a khielẋara daxaŋ ghierta-q... Naxana thieẋ doluŋ ghalataš a, jürtaẋ boluŋ iešamaš a go ẋuna, qu dünienax jalaŋ jolluŋ chie gaŋ a ca go ẋuna... Ẋo-m cqha a huma xuur doluš vacara... Vallol ẋo, vajŋ varda dya jožal aẋ—älla, huŋ daŋ doxku šu, sẋa thie jirzi, ẋier jälči sanna jerrigie a jusa a jella.

— Vaj, dya jala, ẋašt docurg liela do aẋa, dünienax a chie jälla boxurg huŋ du?.. Macax bäxnačunnij dajna, cẋa garzaniŋ jaj čöẋa bäqqina xir bu aẋa... Ecci ara a jalij, žimma ho qietita, metti joghur ju ẋo—älla so juxu a vist xilči:

— Dya vala-ẋ, dellaẋ' i ẋajŋ biegaš a bitij! Qietaẋa! vajna-m thom xülu boxij.

— Huŋ thom?

— Ẋuna huŋ bieŋ du i hu'un a thom xilči a?.. Čexkkiŋ varda dya jožij vala-ẋ.

— Ehej chie xala ẋo belxiŋ, huŋ thom bu i?.. Mičẋa bu i?.. Ẋaŋ boxu i thom xülu?—älla so vistxilči.

— Der heta, humma a äšpiš büttučiex ma-vac ẋuna i boxurg. I-m, ẋa-x vu toxura ẋalxa a šäjŋ šorttaŋ ẋal a lättina, taxanallac oẋaẋ a šäš daqqiŋ ghulluqaš a lielinču nexiŋ stag.

— Mila vu i, vaŋ muqhuna?

— Vajŋ jürt sisara jižana yüllušieẋ šieŋ jolluŋ huma a jaẋaš, dözul a baloš ghalithara ẋala vieanču vajŋ lulaxočuŋ zuda ju-q. Co-m qhajlax dicina sögi i, majračo čhoghuŋ qhilina ša boxuš.

— A.., išliŋ du i?.. hinci ecci sacitalaẋ, dya delira i.

— Hunda bax aẋ?

— Der bax, ẋaŋ ghevli xarcaẋa xilla deli.

— Hinci thom bac alaŋ ghierta ẋo?

— Ghierta deri.

— Tqha, i nax ghalithiera ẋala hunda qelxa?

— Ẋala hunda qelxa boxurg huŋ du, va qhandella gužum? As masittuzzu dicina-q ẋuna cu thiera läcna, hinci-m ẋajba qietan xan a ma-ju, jaŋ a.

— Oj, jella jala so delay, ma jüẋ jocuš vu ẋo. So qiŋ bašxa šajx-x jacij, madarra i xaaŋ?

— Delaẋ, la doghalaẋ, yavdal Paqa' as hinci madarra dücur du ẋuna.—Hincci duqu xan jocuš čistka xilla daga doghij ẋuna?

— Huŋ čipka?

Ha, ẋuna, čipka. Čistka, marčoš juqqhie jullarg! Örsiŋ mattaẋ čistka, vajŋ mattaẋ—vajŋ maghara bocuŋ nax sovetaŋ ghulluqiera dya baxar.

A... a... doghu... doghu...

— Cqha sacabiel, heti, ẋajŋ zurmanaŋ kad.— Goj ẋuna, Sölžaŋ-Ghaličoẋ ghulluqieẋ bara ẋalxa ẋeliš xilla a, ẋäkimiš xilla a, mexkidaj xilla a duqqu a nax. I nax čistko nuj ẋäqqina ghulluqaškara dya bexira. Cul thäẋa mexica a, podrädca a ghulluqaš lieloŋ boląbelira i nax. Hinci cu naxax i ghulluqaš ca lielaluš khiel vis-visnarg vu-q, ghaličoẋ bapieš daaŋ jiš a ca xilla ẋala öxu alaŋ ieẋ xietaš, thom xülu boxuš i mot-elidita a iecna ẋala öxuš.

— Dellaẋ ma-baqh dacara i, daŋ-m tqha. Ha ghalithiera qu jartaška-m aẋ maboxxara boxkütura vaj, quzara ẋala hunda öxu üš? Dala jöjla so, cara mabaxxara, thom ghaliču qaččaŋ bolluš bacaẋara, üš cu khotarška-m öxur barieẋ.

— Ehej chie xala ẋo belxiŋ delay-q, hinci a i a ca xäa-q ẋuna, Ẋasipat ẋavx, va ca „Qietapat".

— Ca xäa der ja ẋuna a-m.

— Zuda, as cqha älči töar dar-q ẋuna, dya jasta-ẋ i humanaš.

— Der ca jostur, aẋ üš khotera hunda bölxu ca diciči-m.

— Delaẋ, ladoghalaẋ. Daga doghij ẋuna qu jürtirču ẋelaš xillaču nexiŋ chienoš pačẋalq däxna?

— Doghu.

Delaẋ, ocu khotara öxuču nexiŋ chienoš du ẋuna üš. Hinci quzaẋ yaŋ mettig a ca xilla ŏxu ẋuna üš cu khotaraška, xezij ẋuna?

Qietij ẋo?

— A... a!.. hinci qieta, hinci-m.

A... a..! der, duqu a-m.

Dellaẋ hinci cu khotarškaẋ muxu bexir bu üš? Qha dac cerinꝫ? Asar dalur duj-tieẋ cärgi?..

Dalur du qhoraynara šäš bapieš duur delaẋ-m.

— I du-q baqh, delaẋ horš dya jasta as, heta?

— Jasta der üš dya-m, ala der ẋajꝫ lulaxoška a, ẋajna bevzičuška a, stag velaẋ a, zuda jelaẋ a, joy jelaẋ a, ber delaẋ a, xezij ẋuna, as ẋajga madiccara, üs ẋala iexaraꝫ baẋana a dicalaẋ, cul sovnaxa, Sölžaꝫ-Ghaliču thom qaččaꝫ bollu boxurg a, vüšti qu pačẋalqica bieš thom bu boxurg a baqh docila a xaitalaẋ. Xezij ẋuna? Thom bu boxurg baqh ca xilar, baqh ca xi-lar xezij ẋu-na saꝫ naqho-st?

Jürtiŋ sovetaŋ lediraŋ predsedatel.

(XABAR).

I.

Val Cuxuš!.. Cuxuš!

— Va va huŋ xilla?

Cqha soburdieʼa—älla, kulak—Tiemarqha uramiexulu dya vöduš volču Cuxušna thäʼa a qi'naŋ juxu a vistxilira:

— ʼo sobraniera veghij?

— Voghu tie.

— Predsedatel xäržiri naxa?

— Xäržiŋ der-q izaa-m.

— Milo xäržiŋ xaržaŋ muqhuna a?

— Laxʼarču Bagiŋ Bisolta xärži-q aʼa baqqhal bax?

— Der bax heti.

— I-m vajŋ vešiŋ stag vu heti—oluš Tiemarqha vielaŋ qhežira.

— Va-m vara, delaʼ a axča sov duqu diezaš vu-q iza—älla, Cuxuš vist xilči, Timarqhas juxu a elira:

— Axča dala-m xala ʼa-x dacara, ghulluq daŋ stag xilčiʼana.

— Der axča šiena luš xilčiʼana co vajŋ ghulluq-m mülxxu a dir madu ʼuna.

— I dičxana vajna qiŋ huŋ öšu... barkalla i xäržančušna. Hinca-m xalaŋ dacara mülxxu a ghulluq yotta delči a.

I vajŋ hinccalc xilla predsedatel-m sov qöruš hama jarij. Šiena miel axčanax huma jilači a, ghulluq dina ca voluš a, megirg ca dieš a. Tqha hara Bagiŋ Bisolta cxa xaza tajna baqhaxara stag vu, šieca noxčolla a jolluš. Asa-m Cuxuš i xattaŋ sacijra xo, naxa kulakaš a vina xijzoču vajšinna gholie jürtiŋ predsedatiliera bieŋ xilaŋ jiš jacarna, nagax sanna i vajx xilči.

— Gholie a dera jolu. Vajca jürtiŋ sovet bertax xilčixana vaj čhoghuŋ xijzor a der dac. Thie, hinci naxa xäržanarg vajŋ vešiŋ stag a vu-q... so-m i xaržar sov xazaxetta axa sajga biettaŋ mox a ca xeziš xädda vodurij—älla, Cuxuš Tiemarqhie moršulla a della dya vaxar. Tiemarqha kogbajbella Kügiš-vavšiex a xieqoš šieŋ cha vieara.

II.

Jürtiŋ sovetaŋ predsedatel Bagiŋ Bisolta xäržina, cu jürtax Cuxušnij, Tiemarqhinij xazaŋ xietta ca yara. I xazaŋ xiettiera üš sanna bolču qöčušna a. Baqh du, qhiexojŋ, jalxojŋ, juqqhierxojŋ sobranieх Bagiŋ Bisolta predsedatel xaržar-m iza xa'aŋ a šiega älla ghulluq daŋ malo ca jieš xäddij, veddij lielaš xilarna a, juqqhierxo xilarna a dara, šajna xu'čo a cunna thieх joluŋ khajdarg cxamma a sobranieх xalqhana a, xaržamaŋ komissina a jijcaŋ a ca jijcina, i ca jijcar baxana ieх xietarrij, oza valarrij dara. Cunna thieх joluŋ khajdarg, taronaš jolču naxacij,

kulakašcij čhoghuŋ ürbiezam lielor a, stagax attaŋ tiešar a, malar ša ca melči, dünie daar ca xietar a jara.

Lielaš Bisolta a vara. Jöduš zama a jara, Bisolta massärci a älla viela viella xilarna „Hara sovetaŋ predsedatel ca xillieǽ-m vajŋ je a jiš jacara" älla xietaš mülxxu a qhinǽiegamxo a, qiŋ stag a voluš, amma, Bisolta sovetie xäržičǽana but bälči a, cul sov zama jälči a sovetieǽ guču boluš cǽa a tola-m bacara.

Baqh du, kest-kestiŋ joluš cǽa ledirlo-m jara qüngira, kulakašna ša jalaŋ ǽaqh vocuŋ spravkanaš loj a, išttiŋ ceriŋ berišna loj a. I xuuš ǽoqhul joluŋ organizacie a jacara, ǽoqhul jolču mettie xaijtaŋ i tolluš selkor a vacara. Partieǽ a xilči, juqqhierxo a xilčij, jürtiŋ qhinǽiegamxoša xaržina a xilči, qiŋ berš a jüǽinca delaǽ a i oxkuš a bacara.

Tajp-tajpana spravkanaš jaxaral sovnaxa Bisoltas cǽäniŋ dijnaǽ Tiemarqha ša volču šieŋ cha ve'či cunna doš delira, cunna töxnaču 150 punt ǽäžkhiex cǽa bye punt thiera a jäqqina, qhiexošnij, juqqhierxošnij thie jöqhur ju ša älla. Cul thäǽa duqu xan jalalij Bisoltas šieŋ doš qočušdira. Thaqqa qo die dälči jürtira qhiexo a voluš volču Bilarbis jürtiŋ sovetie a ve'naŋ elira:

— Bisolta, qhiexo vu älla aǽa jella isparavka a ju sögaǽ, nalogax ǽalxa vitina a vu so, suna sajna da'al bieŋ saŋ jalta ca xilarna tuxuču ǽäžkhiex a ǽalxa vitina vara so... Hinci suna-m ca xäa hara huŋ du, 20 punt ǽäžkhaš jalaŋ jieza älla hara kiexat diean-q sö... So dala vöjla aš jücurg doš-m je-

laẋ... Doš, doš xilaŋ diezar-q cqha ẋalxa vitina olu aša, thaqqa ca vütu olu aša...

Bilarbiŋ qhamel a xadoš ču velira i sanna qhieŋ a voluš voluŋ Dabiŋ Bisolta.

— Hara huŋ du... hincci cẋa khira ẋalxa saŋ jalaŋ ca xilarie terriŋ ẋäžkhiex ẋalxa vitaniera so, hinci 20 punt ma töxna suna?

— I bala balxoš-m so a lätta—elira Bilarbis.

— Der hara niso-m ma jac... Jolčunna a, jalaŋ taro jolčunna a toxaŋ jiezar-q ẋäžikha... oxu mičira lur ju horš?—oluš Dabiŋ Bisolta, hinci ša ču välläču jürtiŋ sovetčoẋ jazdieš yieš volču pisarie a ẋažnaŋ, juxu a Bisoltie ẋäžira—Bisolta!—oluš.

Bisolta carna dalaŋ žop ca karoš, šiena ẋalxaraču štöla thieraŋ cẋacca kiexataš kiegoš yara, ša cẋa ghulluq dieš vollu muttitaš.

— Oxu huŋ diči baqhaẋa du tieša?—älla Bilarbi juxu a vistxilči.

— Aš dieŋ qhamel xeziš vu so, amma cẋa baqhaẋarnag daŋ ẋovsur du vaj—älläču Bisotina dagadieara:

— Kulak a voluš volču Tiemarqhieraŋ ši tümi a iecna cunna thiera bye punt ẋäžkhiš ša dya jajijtar a, i bye punt ẋäžkhaš, dijna duqqu a jalta du älla, Bilarbinij, Dabinij, iši'sanna volču qiŋ qa a qhiexočunnij ša toxijtar a.

Bisoltas cu šinna a, ja vuqarna a humma a gholie ca jira, kulak Tiemarqhiŋ gira sẋa a iecna ceriŋ gi ša büllina moẋ bajbaŋ a, ja dya baqqaŋ a. Kulak Tiemarqha khielẋara velira. Co cẋana dijnaẋ pačẋalqana jalaŋ 20 punt ẋäžkhaš iecaŋ ša volču vieančü Bilarbiga elira:

— Šuna-m šajga bäxčia ca xäij hara pačx̌alq̌ šuna gholie jaŋ a, ja šuŋ baxar todaŋ a ca ghiertijla.

Tiemarqhijna xaara Bilarbijna x̌äžkhaš muxu töxna, malarna vaxaŋ a vexna sovetaŋ predsedatela Bisoltas šiega dijcarna.

Išttiŋ qhiexošna nicqh a xülu, kulakašna ätto a xülu x̌oqhula vocuŋ stag sovetie xäržiči.

MAJRA STAG.

Cx̌ana staga qöču stagie mox̌ töxna—hej qhonaxa!? älla. Vuqo baxara boxu:

— Vaj, x̌aŋ da valla x̌aqijca, qhonaxa boxurg huŋ du x̌aŋ! Qhonaxa qhuryanora vu x̌o a x̌aŋ da a. X̌ajna söci dov ca diezax̌, qiŋ x̌o vella dya vallalc, qhonaxa ma-ällax̌ sox.

HILLINCA BÄQQINA QAČA.

Cx̌a stag xilla genara novqha voghuš. Cx̌ana jürtax̌ ša thiex voluš mac a vella, cx̌anax̌a x̌ošulgha vössana jaaŋ huma ji'či megir-du ša älla, jürti ču a virzana cx̌ana šiena ca bövzaču naxie x̌ošulgha vössina xilla. Čürču husamaŋ nanas qunna jaaŋ huma luš ca xilla, šieŋ kerara dölxuŋ ber bexkizlo a jieš. Thaqqa qu qhonaxčo cx̌a hilla ca dax̌ šiena ja'aŋ huma jalaŋ ca jollu-qa hara husumaŋ nana älla, kisnara sx̌a a däqqina detiŋ som qovdiniera beriŋ kara. I šieŋ kara qäčči ber dölxačür tijniera.

Husuma nanąs cunax yiexa a jella ber oχa a dillana, jaaŋ huma a jina hara χaša vuziniera.

Ša vüzči husamaŋ nenie govr sχa oza jie šieŋ a älla, i ara a jalijtana, Berana thie a vaxna ozzina šieŋ som sχa a däqqina—„dikiŋ ber a dera du, dala duqu daxa-dojla χo a“ älla, ara a välla husamaŋ nenaŋ yo diki a jina dya vaxaniera.

„Juqha-juqha šinarš a du“.

Novqha voghuču staga xättina bežiŋ yünie:— hej lättiŋ bežiŋ yu! berrig a baža büj hara? älla. Qunna düxil bežiŋ yüno älliera:

— Bac dera, juqh-juqha šinarš a du-q! älla.

Ši zuda baža dya-laxkaŋ jaxar.

Yürrie šajŋ bežinaš a läxkina cχa-ši zuda evla jistie jälla, üš bežax dya toxaŋ. Evla jistie jällaču cu šinna qhamel a tasadella, xabar dücuš a lättina juxu baža cha boghuču xenaχ cha jieana xilliera „lattaŋ miel luuŋ lättiči-m jexxiŋ lättar jara vajši“—älla.

KHALDAŊ BYELIG.

Cχäna nexiŋ xilla šajŋ qhölla a, byärmicigulla a hor šajga miel vieanču χešana χalxa bülluš cχa khaldaŋ byelig. Χešaša šajŋ özdalla a, ieχ xietarna a baaŋ a ca buuš.

Išttiŋ horš bexiču zämančoχ cχa χaša nisvella xilla qärgi. Vieanču χešana, qočušna sanna i toxura leriŋ khaldäŋ byelig χalxa billana xilla. Χešo qeriŋ byärmicigulla jovzaŋ a jovzina i khaldaŋ byelig bi'na. I qo buuš pieša χalxa yäču žimču berana gaŋ a gina, dijχa čürču šieŋ nenie moχ töxniera:

— Baba? Baba? vajŋ χešašna χalxa bülluŋ khaldaŋ byelig vajŋ χešo biiŋ χuna? älla.

Duqu jiezaŋ zuda qhastor.

Cχana stegiŋ xilla ši zuda, cχa' qhona važa qheniŋ.

Pherskana busa žižig a iecca. Cunax jina jaaŋ huma jiančul thäχi, Šajŋ büzana kačbellaču mettieχ, šina zudčo xättaniera:—mülxu duqu jieza χuna txojšinnax? Majračo elira. Šüša šij a duqu jieza suna-m älla. Cunax qastam xir bac txojšinna. Delaχ dikiŋ du, txojši' doqquŋ distana doghučų xie dya χoš χilči, txojšinnax cχa' bieŋ χajga sχa jaqqalurg a ca xilči, mülxu joqqur jara oχa sχa? älla žimču zudčo xättaniera, šieŋ majračüngi. Thaqqa majračo šieŋ jaqquču zudčie a χäžna älliera.

Vazuda χuna neki ca xaara? älla.

Mašen ca ošučų mettieχ a čaxka jaxara.

Cχa stag xilla duqqu a xan a töxna Sibriex voxitaŋ kečvina. Thaqqa mašina thie a väqqina Sibariex dya xažijna hara. Ša düniethie välčiχana ma-

šina thie xi'na ca xilla hara, mašin šien dya jolaluŋ xaŋ a qäčna dya jola jella, qono i čaxka jällaču mettieẋ ara a ẋäžna, qu staga älliera:

— Ẋajŋ davala ẋaŋ cheripočta delay, saŋ dya qäčči docču ghulluqie xäžči ma-čaxkiŋ jödu ẋo?— älla.

Siskal zajli thie jalar.

Cẋana naxie ẋošulgha vieana cẋa lamaro xilla. Husamaŋ neniŋ jina siskal jattaza piešaẋ zajli khiel jollušxilla. Tqha šieŋ moculla vallaŋ volluču hoqu lamaročo sa a ca toxa della siskal jiexna qu husamaŋ nenie. Husumaŋ nanas jina siskal hoqu soẋtu-m jac, chergaẋ-ma jollura älliera. Qono cẋa xan dya jallaču xenaẋ siskal a jettana. I cu lamaročunna ca jalaŋ dagaẋ hara dya vaxarie dog-doxuš husamaŋ nanas siskal cẋa joqquš ca xilla. Lamoročo sa a ca toxadella juxu a xättana, sẋa ca jolu i vajŋ siskal? älla. Thaqqa husumaŋ nanas älla, ca jolu dier-q hinci-am. I siskal ša jettači-m zajli thie joluš jara älla.

Culthäẋi, husumaŋ nana ara a jalijtana, zajlikhielẋara siskal sẋa a jäqqina-zajli thie a jillana, juxu a husamaŋ nana ču jeači älliera qu lamaročo:

Hinca-m jettana älla xieta suna vajŋ siskal a, zajlithie jälla iza, älla. Thaqqa husamaŋ nanas hara qharlur voluš vac älla, i siskal a jaina dya voxijtaniera.

Šijlaŋ garzanaš.

Cx̌a stag volču vieana xilla x̌aša. Husumaŋ nanas garzanaš a jina, šieŋ majračunnij, qu xešanij x̌alxa jexkana xilla, qärgi jaijtaŋ. Husum das garzanaš ču yajg a yŏttana žimma qallaŋ a qällina, šiena üš jovxuŋ karijči šieŋ zudčüngi a x̌äzna, älla, dellax̌ zuda ma-šijlaŋ ju hara garzanaš. Guttur a xül qa x̌aŋ horš ištiŋ šijla älla, šieŋ txevnie x̌ala a x̌äžna. Dellax̌ ma-duqu xan ju mötta ax̌ hara txov tillina älla. Qo i oluču juqhuna x̌ešo šijlaŋ ju möttiš duqqu a garzanaš a qällina, cara vaga a vina husumaŋ das šiena dinčux qietaŋ a qietta xala a x̌äžna elira boxu:

I tillina duqu xan jelax̌ büsijla i šieŋ da vella, älla.

Laqazaŋ jisna zurma.

Cx̌a šajtha xilla karax̌ zurma a joluš sx̌a doghuš, šieŋ liella khad a della. Cx̌ana basax̌ hara x̌i'na yäš cx̌a stag qunna thie qäčna. Qu šajthaniera zurma a gina oca staga, hara huŋ ju x̌aŋ? älla xättana.

— Hora-m zurma ju šieŋ, mollas sagha delči loquš älliera šajthana. Thaqqa qu staga älliera dellax̌ ma duqu leqna xir ju ox̌ iza? älla. Šajthano baxara boxu:

— Hinccalc sx̌a-m dya a ca alijtana as.

NIJSO.

Berinꝭ nanas šieꝭ jalx dözalxačunna jalx čhepalg dina xilla. Carax cẋammo xättina; va baba txo massarna a cẋacca-m dira aẋa, ẋajna hunda ca do aẋa? älla. Babas baxara boxu, sunam ẋašt dacara dijna čhepilg. Aša massara a čẋacca daqha delčiẋana töurdu šienam.

Khiel disana verta.

Cẋa stag volču ẋošulgha öxuš xilla cẋa ghalgha. Doẋuš derg dea ghulluq a docuš: I duqa öxuš khorda a vina, cu ghalghačunna cẋai hilla ca daẋ dera dac, i qinꝭ vaghaẋ älla, i valij šeꝭ lulaxoška a vaxna, cärgi šieꝭ bala a balxina älla qo, cẋa hilla daga dieaniera šiena šu thie taẋara älla, i hilla dya a dicana üš thie a tajna bevllaču xenaẋ sürienanꝭ zamančoẋ viena sẋa qäčna toxura lerrinꝭ ghalgha.

I čua iecca, dikinꝭ vuza a vina, büsa a jolijtana husumanꝭ das älliera, qu ghalgha čüngi:

Hahanꝭ ghalgha, vajši' ẋanꝭ govrana a suna a ẋäžkhiš lačqhonꝭ ca ghaẋ viera vac, sanꝭ lulaxojꝭ bieša, älla. Ghalgha thie a tajna qüninꝭ verta a iecca vaxanꝭ a vaxana beša dya qäčča, verta doržijna lätta a dillina, ẋäžkhiš juxxie dya a höttana qara ghieẋẋa ẋäžkhiš jäxnaču xenaẋ, biešanꝭ daj ẋoqij a karaẋ ẋäžkhaš juqqhiexula sẋa lilxaniera, šunꝭ da valla ẋaqijca boxuš. Qieravella harašij' dya iqqaniera cu bešanꝭ dajx. Cẋammo qu šinna thäẋa muẋ töxniera qu husuma denꝭ chie a jäqqina. Ẋom mila vu xa a

txuna, ẋöci verg mila vu a xuurdu; qana sa xillačulthäẋi. Thaqqa dücar du vaj hara ghuluq-m älla. Üš cera khiel-disna verta sẋa a iecna üš ču baxaniera. Vieana šąjn ču qäčna nusam da šien ghalgha a iecna. Ču qäčči ghalgha sixvellira dya vaxan. Husam das älla dya ma-ghaẋara ẋo, qana qu ghulluqax dov xilarna qöru so, cu juqhqhieẋ ẋoa xilči šiena maslayatana gholie xirjara älla. Delaẋ yüra vu ša a älla, qono qu husumaną dena nab qettaču xenaẋ šieą govra a xi'na välla hara ghalgha dya vaxaniera, šozlughuču dijnaẋ husamaą da šieą lulaxoį bolču a voxana, carna barkalla a älla, ghalgha čüniį khieldisana vertia cärgara sẋa a iecna cha vieaniera. Cul thäẋi ghalgha a qiį hara volču ẋošulgha a ca- vieana. Verta qu husumaą diena a disna.

СПИСОК ВЫШЕДШЕЙ ЛИТЕРАТУРЫ

ИМЕЮТСЯ В ПРОДАЖЕ НА ЧЕЧЕНСКОМ ЯЗЫКЕ

ВО ВСЕХ МАГАЗИНАХ ГОСИЗДАТА И ЧЕЧСОЮЗА

Яхшаатов. Будущая война, ц. 49 к.
Бадуев. Не всегда мулле байрам, ц. 24 к.
Саламов. Ленинская учеба, ц. 38 к.
Мациев. Самоучитель чеч. языка, ц. 95 к.
Закариев. Устав с.-х. т-в по животнов., ц. 5 к.
Мациев. Новый этап соцстроительства, ц. 12 к.
Межидов. Речь Андреева на 1-м Краевом с'езде рабочих и крестьян по сплошной коллективизации, ц. 8 к.
Эльдарханов. Классовый враг в маске, ц. 11 к.
„ Кулак враг колхоза, ц. 10 к.
Исаева. Правила внутреннего распорядка сель-хоз. коммун, ц. 5 к.
Яндаров. Что такое союз безбожников, ц. 10 к.
Закариев. Колхозы Севкавкрая, ц. 8 к.
Межидов. Работа комсомола в ауле, ц. 8 к.
Хаджиалиев. Сборник материалов по коллективиз. крестьянских хоз., ц. 19 к.
Сальмурзаев. Сознательный Хамид, ц. 11 к.
Эльдарханов. Итти ли в колхоз, ц. 20 к.
Хаджиалиев и Курумова. Слушай горянка, ц. 7 к.
Эльдарханов. Революционная законность и бытовые прест. на Востоке, ц. 8 к.
Кравченко. Как облегчить крестьянке свою жизнь, ц. 10 к.
Эльдарханов. Почему крестьянке выгодно итти в колхоз, ц. 11 к.
Сердюков. Сорн. травы и борьба с ними, ц. 10 к.
Трамов. Пролетарский суд, ц. 24 к.
Шерипов и Дудаев. Работа в военном уголке ц. 5 к

СПИСОК ВЫШЕДШЕЙ ЛИТЕРАТУРЫ
ИМЕЮТСЯ В ПРОДАЖЕ НА ЧЕЧЕНСКОМ ЯЗЫКЕ
ВО ВСЕХ МАГАЗИНАХ ГОСИЗДАТА И ЧЕЧСОЮЗА

Васильев. Шесть лет ц. 18 к.
О тех кого называли абреками (сборник) ц. 35 к.
Шерипов. Краткий русско-чеченский словарь, ц. 30 к.
Эшба. Асланбек Шерипов ц. 34 к.
Саламов. Программа ВКП(б), ц. 25 к.
Курумов. Сифилис и борьба с ним, ц. 42 к.
Эльдарханов и Бадуев. Закон отцов, ц. 33 к.
Бадуев. Имран (голод), ц. 20 к.
Эльдарханов. Методич. справочник хлебороба, ц. 54 к.
Шелкопляс. Молодежь будь в первых рядах, ц. 27 к.
Дудаев. Работа комсомола в деревне, ц. 21 к.
Бадуев. Огненная гора, ц. 31 к.
Шерипов. Очерки о Чечне, ц. 50 к.
Межидов. Рабочий класс и крестьянство, ц. 25 к.
Закариев. По заветам Ленина, ц. 27 к.
Бектемиров. Письмо Ленина к коммунистам Грузии, Азербайджана, Армении, Дагестана и Горской респ. ц. 14 к.
Эльдарханов. Коварный мулла, ц. 25 к.
„ Что должен знать чеченец пионер о своем здоровье, ц. 13 к.
Ханмирзоев. Что должен знать призывник, ц. 44 к.
Эльдарханов. Гигиена матери и ребенка, ц. 17 к.
„ Гигиена, ц. 39 к.
Сапаров. Кооперация, ц. 16 к,
Эльдарханов. XV с'езд и его постановления, ц. 83 к.
Башир. Один из многих, ц. 20 к.

Из фондов Российской национальной библиотеки

Цена 36 к.

2405

Чеч.
2—1

Крайнациздат.
ЧЕЧОБЛНАЦИЗДАТ „СЕРЛО"

По заказу ВЦК НА.

С. БАДУЕВ.

„Расказы, песни и поэмы"

Отпечатано в типографии издательства „Серло" Тираж 3000
Чечоблито № 2531 Заказ № 1612
г. Грозный, 1930 г.

Фонды Российской государственной библиотеки

Чеч.
Д-420

Из фондов Российской государственной

